ا ب ت

ټ ج څ

پښتو لیکنی سمون

ځ د ډ

ړ ږ ژ

Download from: aghalibrary

محمد اسمعیل یون

۱۳۸۷ ل

پښتو ليکنی سمون

(د پوهندوی علمي رتبې لپاره)

ليکوال

محمد اسمعيل يون

Download from: aghalibrary

بسم الله الرحمن الرحیم

کتاب پېژندنه

د کتاب نوم:	پښتو لیکنی سمون
لیکوال:	محمد اسمعیل یون
خپرندوی:	یون کلتوري یون
چاپشمېر:	۱۰۰۰ ټوکه
چاپکال:	۱۳۸۷ل کال
د لیکوال	
پرله پسې نومره:	(۳۰)
د خپرندوی	
پرله پسې نومره:	(۳۰)
کمپوزر:	ضیاءالرحمن ضیاء

Download from: aghalibrary

د لومړي چاپ سریزه

دا اثر مې له نن څخه یو کال دمخه (۱۳۸٦ل کال) په وروستیو کې بشپړ کړی و، ژوري هئیت زما د ترفیع لپاره ومانه، خو ما هغه وخت ځکه چاپ نه کړ، چې غوښتل مې تر علمي ترفیع وروسته یې یو ځل بیا وګورم او زیاتونې په کې وکړم او هم یې ځینو لیکوالو ملګرو ته د کره والي لپاره وړاندې کړم. د تېرو کلونو په بهیر کې که څه هم له ګڼو بوختیاوو سره مخامخ وم، خو د دې تېر یو یونیم کال په بهیر کې مې خپلو کلتوري کارونو ته تر هرڅه زیاته توجه وکړه. دا اثر مې یو ځل بیا وکوت او ځینو لیکوالو ملګرو ته مې د کتنې او کره کولو لپاره ورکړ، دا دی تر بیا کتنې او سمون وروسته یې د قدرمنو لوستونکو مخې ته ږدم، پوره باور دی چې تر چاپ وروسته به مو قدرمن لوستونکي لا کره والي ته وهڅوي او د وخت په تېرېدو سره به دا بهیر د پښتو لیکدود د لا سمون سبب شي.

د همدې بهیر د لا برې په هیله
محمد اسمعیل یون
۱۳۸۷ل کال د کب ۲۵مه نېټه
ارګ، د جمهوري ریاست ماڼۍ

Download from: aghalibrary

((پښتو ليکنی سمون))

يوه په زړه پورې هڅه

د يوې ژبې د ليکدود سمون او د هغه د اصلاحي بهير ارزونه د ژبې په پرمختګ کې کارنده ونډه لري. له نېکه مرغه پښتو ليکدود وخت پر وخت د زيات کره والي پر لوري ګامونه اخلي. د کابل پوهنتون د ژبو او ادبياتو پوهنځي د پښتو څانګې استاد ښاغلي پوهنمل محمد اسمعيل يون يوې ډېرې ښې او ضروري موضوع ته پام شوی او د خپلې علمي تر فېع (پوهندوی رتبې) لپاره يې داسې يوه موضوع (پښتو ليکنی سمون) ټاکلې، چې ارزښت اوضرورت يې ډېر زيات دی. اوس چې زموږ په هېواد کې رسنۍ ډېرې زياتې شوي، نو د ليکدود د يو والي او سمون په برخه کې هره نوې علمي هڅه بې له شکه چې ډېره ګټوره تمامېږي. ځکه که چاپي، تصويري او نورې رسنۍ پر خپل وخت له ښه، کره، پوره او معياري ليکدود څخه کار وا نه خلي، نو ډېرې ژبنۍ ګډوډۍ او تېروتنې را منځته کېدلای شي. اکثره ګډوډي موږ د يوه ښه معياري ليکدود په مرسته له منځه وړلای شو. پوهنمل محمد اسمعيل يون همدغه ضرورت ته متوجه شوی او داسې يو علمي اثر يې دا دی رامنځته کړی، چې زموږ د ليکدودي ستونزو ډېرو برخو ته ځواب ويلای شي. په دې اثر کې د اختلافي کلمو د سمون تاريخي بهير هم په ګوته شوی او دنويو اختلافي کلمو د سمې ليکنې معيارونه هم په ګوته شوي دي، د علمي ستونزو د

Download from: aghalibrary

حل لپاره د پښتو غږيزې الفبې چارټ هم راوړل شوی او د نورو نومونو د يو والي او سمې ليکنې لپاره هم ښه وړانديزونه شوي دي. د پښتو د انشايي سمون لپاره يې ليکنښې او پښتو سربلونه او اوستربلونه هم په تفصيل سره بيان کړي دي.

زه په داسې حال کې چې د پښتو ليکني سمون په بهير کې دا اثر يوه ښه په زړه پورې زياتونه ګڼم او د (پوهندوی) علمي ترفيع لپاره يې پوره او مناسب ګڼم، دې سره هيله لرم، چې د ژبو او ادبياتو پوهنځي پښتو څانګه کې د يوه درسي يا مرستندوی درسي کتاب په توګه هم ورڅخه ګټه واخيستل شي. دغه راز له ښاغلي يون څخه هيله کوم، چې د کتاب د ژر چاپ لپاره هم هڅې وکړي او تر چاپ د مخه د لوستونکو د معلوماتو د لا زياتوالي لپاره نورې بېلګې هم په کې راوړي او نورې هغه اختلافي کلمې هم وپلټي، چې لا اوس هم په ليکنۍ برخه کې په کې توپيرونه تر سترګو کېږي. زه يو ځل بيا ښاغلي پوهنمل حمداسمعيل يون ته د (پوهندوی) علمي رتبې لپاره د دې اثر د ليکلو له امله تبريکي وايم او له اړوندو مقامونو څخه هيله کوم، چې (د پښتو ليکني سمون) د ليکنې له امله نومورې ته د (پوهندوی) علمي رتبه منظوره کړي.

د پښتو ليکني سمون د پراختيا او د پښتو ليکدود د لا کره والي او بشپړ يو والي په هيله.

په درنښت

پوهنوال محمد صابر خوېشکی

Download from: aghalibrary

سریزه:

د پښتو لیکنې سمون ضرورت

په دې کې هېڅ شک نه شته، چې لیک تر ژبې ډېر وروسته را منځته شوی، جوړ شوی او په اصطلاح اختراع شوی دی. پوهان په دې نظر دي، چې لیک د بشري ژوند د پرمختګ مهمه وسیله او د بشر ستره لاسته راوړنه ده. ژبپوهانو لیک د ژبې مادي استر او یا هم انځوریز شکل ګڼلی دی. د نړۍ په پوهانو کې خوشالخان هغه ستر عالم دی، چې تر هرچا زیات د لیک ارزښت ته ځیر شوی دی. د خوشالخان په نظر که لیک نه وای د دنیا دا دومره علمونه او کتابونه به نه وو. خوشال په خپل مشهور سیاسي، روزنیز اوټولنیز اثر (دستارنامه) کې: علم د وحشي اسپ په شان بللی او خط یې د قیضې په شان، چې وحشي اسپ پرې رامولای شي، هغه خط درېیم هنر ګڼي، چې کسب او کمال پرې حاصلېږي. خوشال وایي: ((علم او خط سره لازم او ملزوم دي، علم په مثال وحشي دی، خط لکه کمند چې وحشي پرې قید شي، دا هومره کتابونه به نه وو که خط نه وی، په حساب په کتاب په سیاق به څوک پوهېدل که خط نه وی، د جهان کار سره ټول په خط دی، لوی هنر دی، منزلت، مرتبت یې هم ډېر دی، قدر قیمت یې تر حساب تېر دی. که یې دولتمند زده کا زېب و زینت دی، که یې درویش زده کا د درویش دولت دی...)) [1] خوشال

(۱) دستار نامه، خوشال خان خټک، پښتو ټولنه، کابل ۱۳۴۵ کال چاپ ، ۱۸ مخ.

Download from: aghalibrary

که څه هم په ساده مثالونو کې د ليک ارزښت او اړتيا بيان کړي، خو د مانا او محتوا د ژوروالي له مخې يې د ليک ارزښت په ښه ډول ځرګند کړی دی. د نړۍ ګڼو ژبپوهانو د ليک بېلابېل تعريفونه کړي، خو کوم قوت چې د خوشال په تعريف کې شته، په نورو تعريفونو کې په دې کچه نه ليدل کېږي. د خوشال د تعريف له مخې د علم زېرمه او پانګه د ليک نتيجه ده. ربښتيا هم که چېرې بشر ليک نه وای رامنځته کړی، نو بل پښت او راتلونکو نسلونو ته يې د تجربو او پوهې انتقال ناشونی و. د سرې علم خو د فولکور او ګړني ادب په شان هم نه دی، چې خوله په خوله او نسل په نسل يو بل ته انتقال شي. د فوکلور د لېږد مهم لامل دا دی چې هلته هنري قوت او تخيل ورسره ملګری وي او له کوم فشار پرته د خوند په زور انتقالېږي، په علم کې که څه هم زياته ګټه متصوره ده، خو د خوند او لذت کچه په کې ډېره کمه ده. په حقيقت کې د نړۍ د تفکر او تخيل د تجربو يو اوږد زنځير اوتسلسل (ګړني ادبيات) هم وروسته د همدې ليک په واسطه د مرګ له حتمي ګواښ څخه ژغورل شوي دي. پيداګوژستان (ښوونپوهان) په دې نظر دي، چې د علم زېرمه د الفاظو په پانګه کې نغښتې ده، يا په بله وينا د الفاظو کثرت د مانا پر ډېروالي دلالت کوي. د انسان په ژبه کې د الفاظو او کلمو د زېرمې او زياتوالي ظرفيت هغه وخت زيات شو، چې ژبه د ليک په واسطه د زېرمه کېدو او خونديتوب جوګه شوه. د ليک په واسطه نه يوازې دا چې پخوانۍ پانګه خوندي شوه، بلکې د دې پانګې د زياتونې او غځونې اسانتياوې هم برابرې شوې، ژبه د هوا له څپو څخه د

Download from: aghalibrary

یوه مقید او منسجم انتظام لوښي ته ولوېده او د انسان د اړتیاوو د خروب لپاره یې د غځونې قابلیت پیدا کړ، خو لیک هم، داسې نه دی، چې پر یوه ورځ رامنځته، پیدا او غني شو، لیک هم د ژوند اوږده کلونه او مزلونه وهلي دي. د نړۍ ګڼ شمېر ژبې د ځو بېلابېلو او یا هم د مختلفو لیکدودونو او لیکښو تر پړاوونو تېرې شوې دي.

پښتو لیک یا لیکدود د (میخي)، (ارامي)، (خروشتي) او (یوناني) لیکدودونو او یا لیکښو پړاوونه تېر کړي او تر اسلام وروسته یې عربي لیکښه خپله کړې ده. معمول عربي لیک یا الفبې چې ټول(۲۸) بېلابېل توري لري، د دې جوګه نه ده، چې ټول پښتو غږونه راونغاړي، یانې پښتو غږونه زیات او د عربي لیکدود توري (شکلونه) کم دي، د همدې کمښت د پوره کولو او د پښتو غږونو د سمې افادې لپاره پر پښتو (یا ګانو) سربېره اته داسې نور توري پر بېلابېلو وختونو د دې ژبې له (الفبې) سره یو ځای شوي، چې تر ډېره حده یې د پښتو اوازونو د افادې چاره اسانه کړې ده. له هغه وخته چې پښتو په عربي لیکښې لیکل شوې، نو وخت پر وخت په کې بدلون راغلی دی. ویل کېږي چې په پښتو لیکدود کې لومړني بدلونونه د سلطان محمود غزنوي زمانې پورې اړه پیدا کوي، تر هغه وروسته پیرروښان د پښتو غږونو لپاره ځینې شکلونه وضع کړي، وروسته بیا خوشالخان د ((زنځیري)) لیکدود په نامه یو بل لیکدود جوړ کړی، چې د ده خپل او دده د کورنۍ ځینې اثار پرې لیکل شوي دي. د غازي امان الله خان د واکمنۍ پر مهال د (پښتو مرکې) له خوا هم د لیکدود د سمون په اړه

Download from: aghalibrary

ځينې هڅې شوي، تر هغه وروسته په کندهار کې (ادبي انجمن) او بيا په کابل کې (پښتو ټولنې) د ليکدود د سمون په برخه کې خپلې هلې ځلې کړي او دا هڅې ان د باره ګلی تر علمي سيميناره غځېدلې دي. خو بيا هم پښتو اوسنی کارېدونکې الفبې د دې جوګه نه ده، چې د پښتو غږونو بشپړه استازي يا څرګندونه وکړي، له همدې امله لا هم د دې اړتيا شته، چې په پښتو الفبې کې پوره پوره سمون راشي. د الفبې يا تورو سمون د دې زمينه برابروي، چې د يوې ژبې ليکنی متن سم شي. د يوې ژبې په ليکني سمون سره ورو ورو يوه ژبه له بېلابېلو يا مختلفو ګړدودونو او لهجو څخه راوځي، يوه واحده بڼه خپلوي او د يوې ژبې ليک لوست ورسره پوره پوره اسانېږي. ژبپوهان په دې نظر دي، چې د يوې ژبې د معياري کولو او يووالي لپاره تر ټولو غوره لاره همدا ده، چې ليکدود سره يو شي. د افغانستان نوميالی ژبپوه استاد زيار وايي، چې ژبه د وګړو په خولو کې ده او خولې په لکونو څه چې په ميلونونو دي، نو موږ نه شو کولای ژبه د چا په خوله کې سمه کړو، خو ليک يو واحد سيستم دی، که ليک سم شي، نو خولې هم ليک تعقيبوي، په دې ډول د وخت په تېرېدو سره خولې او ليک سره سمون خوري. د دې اثر (پښتو ليکنی سمون) د ليکلو ضرورت هم دا و چې پورتني مجبوريتونه او ضرورتونه تر يوه حده پوره کړي او زموږ ژبه له ګړدوديزې او ليکدوديزې انارشی څخه وژغورل شي، دې کار سره به د ژبې د وينا سيستم سم تلفظ او د مانا په پوره انتقال کې به اسانتياوې را منځته شي.

Download from: aghalibrary

ددې اثر په ليکلو کې هڅه شوې هغه ستونزې تر يوه حده اوارې شي، چې اوس په پښتو ليکنۍ بڼه کې تر سترګو کېږي. په دې اثر کې د ځينو ګرامري تېروتنو د مخنيوي لپاره معمولو ګرامري تېروتنو او دهغو سمې بڼې ته هم اشاره شوې، دا اثر اساساً کوم ګرامري لارښود نه دی، خو دې سره سره بيا هم هغه خپلواکې او ناخپلواکې کلمې چې اوس په ناخبرۍ او ناپوهاوي کې د پښتو ګرامر د اساسي قاعدو خلاف په دوديز ډول ناسمې ليکل کېږي، د هغو سمې کارونې لارو چارو ته هم په کې ګوته نيول شوې ده. يو شمېر اختلافي کلمې او د هغو سمې بڼې ته هم نغوته شوې ده. په بنسټيز ډول د دې اثر له ليکلو څخه زما غټ هدف دا و، چې د پښتو ليکنې سمون په بهير کې خپله ونډه واخلم، د ښوونځي زده کوونکو او د پوهنتون محصلينو ته په پښتو ليکنۍ برخه کې تر خپله وسه اسانتياوې رامنځته کړم او هم هغو نا پښتنو پښتو زده کوونکو او بهرنيانو ته، چې د ليک له لارې د پښتو ژبې د زده کړې لېوال او مينوال دي، لاره سيده کړم. يادونه کوم چې په پښتو ليکنۍ برخه کې نه دا لومړنی اثر دی او نه هم وروستی؛ تر هغه وخته د دې لړۍ غځول په کار دي، چې پښتو ليک د پښتو ژبې د افادې ټولې خواوې انځور او ټولې اړتياوې خروب کړي.

په مينه او درناوي

محمد اسمعيل يون

Download from: aghalibrary

لومړی څپرکی

پښتو غږونه او توري

الف- غږونه: د ګړنۍ ژبې بنسټ غږونه او د لیکنۍ ژبې بنسټ توري جوړوي. طبیعي خبره ده، چې غږونه د انسان له ژوندانه سره سم رامنځته شوي دي. د غږ پوهنې یا فونولوژۍ علم له خې ((غږ یا اواز د ژبې تر ټولو کوچنی غږیز توک یا عنصر ته ویل کېږي، چې په خپله په ځانګړې توګه کومه مانا نه لري، خو له ترکیب او یوځای کېدو څخه یې مانا لرونکې کلمې جوړېږي او هم په کلمو کې د مانا د توپیر سبب ګرځي.)) [1]

په حقیقت کې غږ د ژبې بنسټ دی؛ که غږ نه وي ګړنۍ ژبه نه شته او چې ګړنۍ ژبه نه وي نو لیکنۍ ژبه هم نه شته. لیک د ژبې مادي استرګنل کېږي، غږ په غوږونو اورېدل کېږي، خو په سترګو نه لیدل کېږي، خو کله چې د تورو یا لیک په چوکاټ کې قید شي، نو د سترګو د لیدو او فزیکي شتوالي جوګه شي. غږونه هم

[1] غږ پوهنه او ویېپوهنه، بخت میر وزیری، کابل پوهنتون د ژبو او ادبیاتو پوهنځی، د نا پښتو څانګو لپاره، ۱۳۸۴ ل کال، ۴ مخ.

Download from: aghalibrary

خپل خپل ډولونه لري، د نړۍ په زياتو ژبو کې غږونه معمولاً د دوديز وېش له مخې پر دوو ډولونو وېشي؛ خپلواک او نا خپلواک يا واول او کانسونينټ چې غږن او بې غږه اوازونه هم ورته وايي. سربېره پر دې غږونه د خولې او وتونځي (مخرج) او لفظي غږو له مخې پر ژبغاښيزو ، پزيزو، تالويزو، شونډيزو او نورو ډولونو هم وېشل کېږي. پښتو ګرامر پوهانو او ژبپوهانو د خپل دوديز تعريف له مخې پښتو غږونه پر څلورو ډولونو وېشلي دي. دا وېش يې په خوله کې د غږ د توليد د څرنګوالي له مخې کړی دی يانې دا چې يو غږ د توليد په بهير کې د ساهوا جريان له خنډ او ځنډ سره خامخوي که نه؟

د همدې دوديز وېش له مخې په پښتو کې د غږونو د وېش دا ډلبندي په دې ډول ده:

۱- خپلواک، غږن يا واول غږونه: هغو غږونو ته ويل کېږي، چې له خولې څخه د راوتو پر مهال يې دغړيزو غړو ترمنځ ټکر رامنځته نه شي، يانې دا چې: هر هغه اواز چې يوځل له کوم خنډ او بندښت پرته له خولې څخه راوځي، هغه ته خپلواک، غږن يا واول غږ ويل کېږي.

په پښتو کې دغه لاندې غږونه په خپلواکو غږونو کې شمېري:

۱- الف: ا (ā)

۲- ګرده (هې) يا زور (ه) (a)

۳- زورکی (ه) د باړګۍ د سيمينار د پرېکړې له مخې يې بڼه داده: (هٔ) (ə)

۴- اوږده يا ښځينه (ې)

۵- څرګنده يا لنډه (ي) (i)

Download from: aghalibrary

٦- اوږد یا په دودیزه نومونه مجهول واو (و = o)
٧- لنډ یا څرګند واو (و = u)

خو پوهاند صدیق الله رښتین په پښتو کې د (واونو) شمېر (څلور) ګڼلی او ځینو نورو پوهانو بیا الف په دوه ډوله ګڼلی، نو که دا نظریه هم ورسره ومنل شي، د پښتو واولونو شمېر به لسو ته پورته شي، خو په دودیزو وېشنو کې پښتو واولونه، چې په تورو، انځورونو یا ګرافیمونو افاده کېږي، همدا اوه (٧) توریز وېش ډېر معمول دی.

البته په پورتني وېش کې هم، چې واولونه (٧) ګڼل شوي، د پښتو ژبې لپاره اوسنی کارېدونکی عربي لیکدود دهغو د افادې لپاره (٧) بېلابېل ګرافمیونه نه لري. دا (٧) بېلابېل غږونه په عربي –پښتو لیکدود کې په (ا، ه، ې، و، ي) انځورونو افاده کېږي، البته که د زورکي (ə) لپاره د باړه ګلیٔ وړاندیز (هٔ) ومنل شي نو د اوو (٧) غږونو د تمثیل لپاره به (٦) شکلونه ولرو.

خو بیا به هم د (u او o) دوو خپلواکو غږونو د تمثیل لپاره یوازې یوه بڼه (و) لرو.

ژبپوهان دواړلو په اړه دا خبره هم کوي، چې د نورو غږونو په تلفظ او افاده کې دا غږونه اساسي نقش لري، که چېرې دا غږونه نه وي، هغه نور غږونه اصلاً حرکت نه شي کولای. همدا غږونه د څپې یا سېلاب زړی هم جوړوي او په هره څپه کې د یوه خپلواک غږ شتون حتمي دی او له واول پرته څپه هډو جوړېدی نه شي. څپه بیا د ګړنۍ ژبې انکشافي شکل دی، کېدی شي، ماناواله وي او یا هم مانا ور نه کړي.

Download from: aghalibrary

۲- نا خپلواک، ناغږن یا کانسونینټ غږونه: نا خپلواک اوازونه یا غږونه هماغه دي، چې له خولې څخه د راوتو پرمهال د هوا جریان بندوي او غږیز غږي یو بل سره نښلي، یانې دا چې لکه د واول په شان له کوم خنډ پرته له خولې څخه نه راوځي. ناخپلواکو غږونو ته چوپ (کانسونینټ) غږونه هم وایي: په پښتو کې نا خپلواک غږونه د دې لاندې شکلونو په واسطه انځورېږي:

۱- ب ، ۲- پ، ۳- ت، ۴- ټ ، ۵- ج، ٦- چ، ۷- څ، ۸- ځ، ۹- خ، ۱۰- د، ۱۱- ډ، ۱۲- ر، ۱۳- ړ، ۱۴- ز، ۱۵- ژ، ١٦- ږ، ۱۷- س، ۱۸- ش، ۱۹- ښ، ۲۰- غ، ۲۱- ک، ۲۲- ګ ۲۳- ل، ۲۴- م، ۲۵- ن، ۲٦- ڼ، ۲۷- هـ

پوهاند صدیق الله ربتین د پښتو ناخپلواکو غږونو او یا هم تورو شمېر (۲٦) ګڼلی[۱] سربېره پر نوموړو غږونو او یا هم تورو په پښتو کې لس داسې عربي غږونه یا توري هم کارول کېږي، چې اصلي رېښه او جوړښت یې عربي دی، یانې په هره کلمه کې چې دا غږونه یا توري و کارېږي، هغه به عربي وي، پښتو به نه وي. د یادونې وړه ده، چې پښتو ژبه کې د دې غږونو او تورو سم تلفظ څه ناڅه مشکل دی، نو ځکه خو یې د تلفظ پر وخت زیاتره انډولونه کارول کېږي، یانې په خپله ژبه کې هغه ته ورته اوازونه ، د بېلګې په توګه: (ص) د (س) په تلفظ، (ث) د (څ) یا (س) په تلفظ (ف) د (پ)، (ذ) د (ز) او (ځ) په تلفظ او همداسې نور درواخله. هغه اوازونه یا توري، چې له عربي کلمو سره یو ځای

---

(۱) پښتو ګرامر (ژب ښودنه)، صدیق الله ربتین، خاور خپرندویه ټولنه، ۳ مخ.

پښتو ته راغلي او اوس يې په پښتو ګړنۍ او ليکنۍ ژبه کې کارونه يو ضرورت او دود دی، دادي:
(ث، ح، ذ، ص، ض، ط، ظ، ف، ق، ع)
د يادونې وړه ده، چې دا پورتني اوازونه او توري هېڅکله هم په نړه پښتو کلمو کې نه راځي. په ټوليز ډول د عربي غږونو په ګډون په پښتو کې اوس (۳۷) ناخپلواک غږونه او د هغو ګرافيمونه يا توري کارول کېږي.
خو پوهاند دوکتور مجاور احمد زيار د ټولو پښتو غږونو يا تورو شمېر (۳۷) ګڼلی او که چېرې د عربي دا لس نړه توري يا غږونه ورسره يوځای شي، نو شمېر به يې (۴۷) تورو ته ورسېږي. که غبرګغږونه او سيمې واولونه پرې سرباری شي، نو خبره يو کم شپېتو غږونو ته رسېږي او که د ځينو لهجو واولونه هم په پام کې ونيسو، نو خبره تر شپېتو هم پورته کېږي.
۳- نيمه خپلواک يا سيمې واول غږونه: د ژبپوهنې د دوديزو تعريفونو او وېش په لړ کې د نيمه خپلواکو غږونو يا سيمې واول موضوع هم د يادونې وړ ده. سره له دې چې يو شمېر اوسني ژبپوهان، سيمې واول ګرد سره مني نه او وايي چې اوازونه يا واول دي يا کانسوننټ او نيمه واول کومه مانا نه ورکوي، ځکه واول يو څپه جوړوي او دلته هم يوه څپه يا سېلاب وي ياني په هر څه کې چې اوس د سيمې واول په نامه توري وي، هلته واول هم ورسره وي او له واول پرته سيمي واول د کانسوننټ په شان حرکت نه شي کولای، نو ځکه بايد په

کانسونینټ کې وشمېرل شي. خو د نویو ژبپوهانو له دلایلو سره سره بیا هم د سیمې واول اصطلاح تراوسه له دوده غورځېدلې نه ده. دودیز ژبپوهان په پښتو کې دغه لاندې اوازونه سیمې واول ګڼي.

۱- y= ی ، لکه یلبند، yelband ، yawāze

۲- w= و لکه ګل gwəl ، درواغ dərwagh

د یادونې وړ ده، چې په پښتو لیکدود کې ددې دوو غږونو یا سیمې واولونو د افادې لپاره ځانګړې ګرافیم نه شته؛ په دې لیکدود کې د دې اوازونو د تمثیل لپاره د (و) او (ی) له بنې کار اخیستل کېږي. خو په پښتو فونیمیکه الفبا کې یې ورته (y او w) بڼه غوره کړې ده.

۴- غبرګغږونه یا دیفتونګونه: د غږونو په دودیز وېش کې یوه کټګوري هم د غبرګغږونو ده، غبرګغږونه یا دیفتونګونه هغو اوازونو ته ویل کېږي، چې له یوه واول او یوه سیمې واول یا نیمه واول څخه رغېدلي وي. دیفتونګونه هم لکه د واول په شان له کوم ځنډ پرته په یوځایي ډول له خولې څخه راوځي، خو په دې توپیر چې تر واولونو درانه ویل او ښکاره کېږي، چې د واول ترڅنګ ورسره یو بل غږ هم ملګرتیا کوي، ځینې اوسني ژبپوهان د سیمې واول په شان د دیفتونګ له تعریف او جلا کټګورۍ سره هم موافق نه دي او ټول اوازونه یوازې پر دوو کټګوریو یا ډلبندیو (واول) او (کانسوننټ) وېشي.

دغبرګغږ له دودیز تعریف سره سم پښتو غبرګغږونه دا دي:

۱- ای (āy) لکه پای pāy، چای čāy

۲- ی (ay) لکه زمری zmaray ، زلمی zalmay

۳- ۍ (əy) لکه ځولۍ ĵoləy، ډوډۍ (ḍoḍəy)

۴- وی (uy) لکه خوی xuy ، بوی buy

۵- وی (oy) زوی zoy ، لوی loy

٦- او (**āw**)کړاو karāw ، پړاو parāw

۷- او (aw) لو (law) ، پلو (palaw)

۸- و (əw) لکه کټو (katəw) بګو (bagəw)

۹- یو (iw) تریو triw یو (iw)

۱۰- ېو (ew) دېو dew

په پښتو کې غبرګغږونه همدا دي، چې پورته مو ورته اشاره وکړه، د وروستیو درېو (ew,iw,əw) کارونه یې ډېره کمه ده او یوازې د ګوتو په شمار استعمال ځایونه لري. دغه راز په پښتو لیکدود کې د (۴، ۵) ګڼې (oy ،uy) او (٦، ۷) ګڼې (aw,āw) توپیرونه او د (۸) ګڼې (əw) سمه لیکنه مشکله ده، د (۹-۱۰) ګڼې (ew ، iw) سمه انځورونه که څه هم مشکله نه ده، خو په اوسني دودیز استعمال کې یې څوک ډېر خیال نه ساتي. اوس نو که موږ دیفتونګونه هم د جلا اوازونو په توګه محاسبه کړو او د عربي نړه غږونو یا تورو په ګډون یې له پښتو غږونو سره یو ځای کړو او هم په ځینو ګړدودونو کې ځینې نور کارېدونکي واولونه هم پرې زیات کړو، نو په پښتو کې به د اوسنیو کارېدونکو غږونو شمېر تر (یو کم شپېتو) بېلابېلو غږونو واوړي. د دې شمېر غږونو په شتوالي سره به پښتو ژبه د ژبو په هندو اروپايي کورنۍ، په تېره بیا په

ختيزو اريايي ژبو کې هغه ژبه وي، چې د اوازونو لمن يې تر ټولو زياته پراخه ده.

ب- توری، حرف، انځور، شکل يا ګرافيم: د يوه غږ ليکل شوي شکل يا بڼې ته وايي، يا په بله وينا د ليد وړ هغه رسم يا انځور دی، چې د يوه اواز ښکارندويي کوي. زموږ په ګړنۍ ژبه يا اصطلاحاتو کې اکثره وخت خلک د اواز او توري (حرف) توپير نه کوي، دواړه په يوه مانا کاروي، سره له دې چې توري او اوازونه په مترادفه مانا کاروي، خو په حقيقت کې توري د اواز تابع دي او د همغه اواز ښکارندويي کوي، چې دا توري ورته د نښې (سمبول) په توګه غوره شوي دي. په نړۍ کې د ګڼو ژبو غږونه په ډېر کم تغيير سره اوښتي را اوښتي او يا يې هم خپل ځينې ژبنې يا ګرامري خصلتونو لږ و ډېر تغيير کړی دی، خو داسې ډېرې ژبې شته چې ليکدود يا تورو يې سل په سلو کې بدلون موندلی ، ان يوې ژبې څو ډوله توري يا په ټوليز ډول ابېڅې (الفبې) درلودلي دي. پښتو ژبه او تر څنګ يې ځينې نورې اريايي ژبې هم د څو ليکدودونو ((ميخي، ارامي،خروشتي، يوناني))[(1)] تر بهيرونو تېرې شوي او اوس دا دی په عربي الفبې کې دنړدې نيمايي توپير په زياتوالي سره همدا الفبې کاروي، خو اوسنۍ کارېدونکې ابېڅې په عام ډول د جوړښت له مخې د همدې عربي ليکدود د قاعدې مطابق حرکت کوي. عربي ليکدود او په هغه کې راغلی زياتون

---

(۱) - د کوشاني دورې د ژبو څېړنه، محمد نبي صلاحي ، د علومو اکاډمي، ۱۳۸٦ ل کال، کابل، ۷۵ مخ.

بیا هم د پښتو غږونو بشپړه ښکارندویي نه شي کولای، له همدې امله نه یوازې پښتو، بلکې د نړۍ اکثره ژبې چې لیکدود یې د ژبو د ټولو غږونو او اړتیاوو انځورنه، نه شي کولای، د ځینو علمي ستونزو د حل او په ژبه کې د ځینو خاصو کلمو او غږونو د دقیق قید لپاره له یوې بلې ابېڅې څخه هم کار اخلي. دې ابېڅې ته د ژبپوهنې په نړیواله نومونه کې (فونیمیکه) الفبې وایي، چې په پښتو کې یې مور (غریزه) ابېڅې بولو.

غریزه الفبې د یوې ژبې په سلو کې (۹۹%) لفظي ستونزې اوارولای شي، خو هغه کلمې، چې د شکل او تلفظ له مخې سره ورته او مانــاوې یې بېلابېلې وي، دا ستونزه بیا هم نه شي حلولای، خو د کلمې د تلفظ په دقیق ثبت کې مرسته کوي. البته د دې ډول کلمو ستونزه یوه مانیزه ستونزه ده، نه لفظي او په لیکدود پورې اړه نه لري. دغه راز په پښتو کې (دخج یا فشار) ستونزه هم د یادونې وړ ده. کله چې فشار د یوې کلمې په لر او بر کې راشي، د کلمې مانا اړوي، دا ستونزه هم په غریزې الفبې نه شي حلېدلای، البته دخج د یوې ځانګړې نښې (ٗ) په واسطه کېدی شي، چې یوه کلمه په همغې مقصودې مانا تلفظ شي. لکه څنګه چې په عربي - پښتو لیکدود یا ابېڅې کې څه نا څه اختلافات او کمی شته، دغسې پښتو غریزې الفبې کې هم د څو محدودو تورو د بڼې په اړه د نظر یووالی نه شته، دلته به لومړی د پښتو ابېڅې دا دواړه بڼې (عربي پښتو لیکدود او پښتو فونیمیکه بڼه) راوړو او بیا به پر هغو څو محدودو تورو هم رڼا واچوو، چې لا تراوسه هم په یوه واحده بڼه نه کارېږي:

ج- پښتو توري او د هغو نومونه:

په پښتو او بله هره ژبه کې توري یا حرفونه نه یوازې د همغې ژبې د غږونو استازي او ښکارندویي کوي، بلکې توري په خپله نومونه هم لري، چې له همغه اواز څخه رېښه او الهام اخلي، د پښتو تورو په لیکنۍ برخه کې تر ډېره حده د نظریو والی را منځته شوی، یوازې یو څو توري داسې دي، چې لا اوس هم تر یوې زیاتې بڼې لري او یا هم ټول یې په یو ډول نه کاروي. دا چې هر توری په خپله په کوم نامه یاد شي، په دې کې هم د نظر توپیر شته، خپله له پښتو (الفبې) څخه نیولې بیا د هغې تر بېلابېلو تورو پورې ، نومونه په واحده بڼه او شکل نه کارېږي.

د پښتو لیک د مجموعي تورو تر څنګ ((الفبې)) ته څوک (الفبا) او څوک هم (ابېڅې) وايي، دغسې یې توري هم در واخله ، دلته به لومړی د پوهنې وزارت پښتو الفبې سیستم ته نغوته وکړو، بیا به یوې هغې پښتو الفبې ته نغوته وکړو، چې په دوديز ډول پښتو کې کارېږي او هر توری یې هم له عربي قاعدې سره سم په همغو ورته نومونو یادېږي او بیا به د هېواد د نومیالي ژبپوه استاد پوهاند زیار له خوا هغې پښتو ابېڅې ته هم نغوته وکړو، چې په نومونو کې یې څه نا څه سمون او زیاتون راوړی دی.

لومړی به د پوهنې وزارت له خوا کارېدونکې پښتو الفبې راوړو، چې په پښتو تعلیمي کتابونو کې کارېږي.

ا آ ب پ ت ټ ث ج

چ ح خ څ ځ د ډ ذ

ر ړ ز ژ ږ س ش ښ
ص ض ط ظ ع غ ف ق
ک ګ ل م ن ڼ و هـ
ی ې ۍ ئ ي

د دې تورو لپاره له عربي قاعدې سره سم نومونه ایښودل شوي دي.

بله هغه پښتو دوديزه الفبې ده، چې په ځينو علمي مرکزونو کې کارېږي. د دې الفبې چارټ د ايشيا سافټ کمپنۍ استازي ښاغلي نور رحمن لېوال، چې د کمپيوټر د پروګرامونو متخصص دی، ګڼشمېر پښتو پروګرامونه يې جوړ کړي او ځينې کمپيوټري نومونه يې پښتو کړي، د ځينو نورو افغان ليکوالو په لارښوونه، مرسته او همکارۍ جوړ کړی دی.

د- پښتو الفبې

ا الف	ب بې	پ پې	ت تې
ټ ټې	ث ثې	ج جيم	ح حې
چ چې	څ څې	ځ ځې	خ خې
د دال	ډ ډال	ذ ذال	ر رې

ړ ړې	ز زې	ژ ژې	ږ ږې
س سین	ش شین	ښ ښین	ص صاد
ض ضاد	ط طې	ظ ظې	ع عین
غ غین	ف فې	ق قاف	ک کاف
ګ ګاف	ل لام	م میم	ن نون
ڼ ڼوڼ	و (واو)	ه هې	ي څرګنده يې
ې اوږده يې	ۍ ښځینه يې	ئ کړواله يې	ی ے نرمه يې

پورتنۍ الفبې تقریباً متفقه ده او په ټوله پښتو کې له ځینو ځایونو پرته همدا الفبې کارېږي، اکثریت لیکوال همدا ښه کاروي. یوازې د(ګ) او (ے) په اړه د نظر اختلاف شته، ځینې پښتو ژبپوهان په دې نظر دي، چې د (ګ) پر ځای باید (ګ) وکارول شي، ځکه یو توري ته غړوندی ورکول هغه وخت په کارېږي، چې د تلفظ پر وخت ژبه هم ورسره په خوله کې را تاوه شي، لکه ځینې نور پښتو اوازونه یا توري (ډ، ړ، ڼ، ټ) خو په (ګ) کې دا حالت نه شته، نو ځکه يې غړوندي ته هم اړتیا نه شته. (ے) هم

ډېره نه کارېږي ، يوازې په باره ګلی سيمينار کې يې د يوه بـديل په توګه د کارونې وړاندېز شوی و، خـو د تـورو پـه نومونـو کـې پوهاند ډاکټر مجاور احمد زيار د دې تر څنګ چې اکثـره همـدا دوديزه نومونه تائيدوي، د نور سمون اړتيا هم نه هېروي. هغه دا توري د يوه منظم سيستم لوښي ته اچوي، هغه الف ته (الف) (ه) ته (هې)، زور او فتحه وايـي، (ر) تـه (رې)، (ډ) تـه (ډې)، (ې) تـه (اوږده ې)، (ه= ə) (ته زورکی)، (ګ) ته (ګې) ، (غ) ته (غې)، (ي) ته (لنډه يې)، (څ) ته (څې)، (ج) ته (جې)، (ک) تـه (کـې) ، (ل) ته (لې) ، (م) ته (مې) ، (ن) تـه (نـې)، (ڼ) تـه (ڼـې) ، (س) تـه (سې) ، (ش) ته (شې) ، (ښ) ته (ښې)، (ی) ته زور والـه (ی) ، (ۍ) ته (زورکـي والـه ۍ) ، وايـي دغـه راز (o=و) تـه اوږد واو، (u=و) ته لنډ واو، (w=و) ته (ېېواکـه واو) او (y=ی) تـه (ېېواکـه ی) وايي.

سره له دې چې په ليکنۍ برخه کـې لـه (ګ=ګ) پرتـه پـه نـوره برخه کې له پورتنۍ (الفبې) څخه د پوهاند زيـار (ابېڅـې) کـوم توپير نه لري، خو د تورو نومونې په برخه کـې څرګنـد تـوپير پـه کې ليدل کېږي. که د پوهاند زيار پورتنۍ طرحې ته سرې دقيـق شي، نو د ژبپوهنې د آرونو له مخې د تورو دا نومونه دقيقـه او د يوه منظم سيستم تابع ده. کـه همـدا نومونـه وکـارول شـي، زده کوونکو ته به د زده کړې پر مهال د يـو واحـد سيسـتم لـه برکتـه اسانتياوې را منځته شي.

هـ- پښتو غږیزه (فونیمیکه) ابېڅې:

لکه څنګه چې د مخه مو یادونه وکړه؛ هره ژبه د خپلو ځینو غږونو لپاره، چې په خپله دودیزه ابېڅې کې ورته توري نه لري او همد راز د ځینو علمي مسایلو د ښې تشرېح او حل لپاره له فونیمیکي الفبې څخه هم کار اخلي، فونیمیکه ابېڅې په واقعیت کې هغه علمي الفبې ده، چې د ژبې ډېرې لیکنۍ اړتیاوې لرې کولای شي. پښتو ژبپوهانو هم له نړیوالو معیارونو سره سم پښتو ژبې لپاره فونیمیکه ابېڅې جوړه کړې ده. دا ابېڅې که څه هم تر ډېره حده یوه ښه لري، خو بیا هم د ځینو تورو په لیکنۍ بڼه کې یې توپیر شته، دلته به مونږ د پښتو فونیمکې الفبې لیکښې درته وړاندې کړو، چې د څو بېلابېلو پوهانو له خوا وړاندې شوې دي:

لـومړی بـه هغـه فونیمکـه الفبـې وړانـدې کـړو، چـې ښـاغلي نوراحمد شاکر په خپل کتاب (ژبنۍ څېړنې) کې راوړې ده .

الف- کانسونینټونه:

ب	b	پ	p
ت	t	د	d
ټ	ṭ	ډ	ḍ
ج	j	ر	r
چ	č	ړ	ṛ
څ	ts	ز	z
ځ	dz	ږ	ẓ
خ	x	ژ	ž
س	s	ل	l
ش	š	م	m
ښ	ṣ	ن	n
غ	ɡ̣	ڼ	ṇ
ک	k	هـ	h
ګ	g		

د پوهندوی نوراحمد شاکر په اثر کې د خاصو عربي تورو لپـاره دا لاندې لیکبڼې غوره شوې دي:

ث s̱ ، ح ẖ، ذ z̠ ، ص ṣ̱ ، ض ẕ ، ط ṯ ، ظ z̄ ، ع ? ، ف f ، او ق q.

د سیمې واول لپاره دا لاندې بڼې غوره شوې دي:

و (w): لکه په (کنډو = kandǻw) او (ولور= walwár) کې.

ی (y) **لکه په** (**یخی**= yaxáy) **او** (**اګی**= agəy) **کې**.

پوهندوی شاکر په خپل کتاب کې پښتو واولونو او د هغوی ځرنګوالي ته په دې ډول ګوته نیولې ده:

ب- واولونه: Vowels

و (o) : **لکه په** (**نور**= nor) **او** (**پور**= por) **کې**.

ُ (u) : **لکه په** (**پل** = pul) **او** (**سور**= sur) **کې**.

و (ū) : **لکه په** (**نورو**= nūru) **او** (**تورو**= tūru) **کې لومړي واوونه**.

ي (i) : **لکه په** (**ځیر**= dzir) **او** (**پیر**= pir) **کې**.

ي (í) : **لکه په** (**کیږي**= kiẓi) **کې لومړی (ي)**

ې (e) : **لکه په** (**ډېر**= der) **او** (**شمېر**= šmer) **کې**.

زورکی (ə) : **لکه په** (**زړه**= zrạ) **او** (**لېوه**= lewə) **کې**.

ا، یا زور (a) : **لکه په** (**اړخ**= arx) **او** (**سر**= sar) **کې**.

آ (ā) : **لکه په** (**کار**= kār) **او** (**آس** = ās) **کې**.[1]

ښاغلي پوهاند دوکتور عبدالحکیم هلالي په خپل اثر (د پښتو ژبې د فونیمیکې الفبې لارښود) کې دا الفبې په مفصل ډول تشریح کړې ده. دا اثر پر ۱۳۵۵ل کال د پښتو ټولنې له خوا چاپ شوی دی. ښاغلي دوکتور هلالي چې کومه فونیمیکه الفبې په خپل اثر کې راوړې هغه د پښتو ټولنې د هغه بحث او توافق نتیجه ده، چې دې لاندې پوهانو په کې ګډون کړی و:

[1] پوهندوی نوراحمدشاکر، ژبنۍ څېړنې، ۱۳۵۰ل کال، ۱۴-۱۵ مخونه.

پوهاند عبدالحی حبیبي، پوهاند عبدالشکور رشاد، پوهاند محمدرحیم الهام، عبدالروف بېنوا، پوهاند دوکتور سیدبهاوالدین مجروح، څېړنوال محمدصدیق روهي، څېړندوی عبدالله خدمتگار، دوکتور مجاوراحمدزیار، څېړنوال دوکتور سیدالشاه پولاد، څېړنوال دوکتور دولت محمد لودین، عبدالجلیل وجدي، څېړنوال دوکتور عبدالحکیم هلالي.

په دې اثر کې پښتو غږیزه الفبې په دې ډول راغلې ده:

د پښتو ژبې منلې شوې فونیمکه الفبې:

معمولي توري	دفونیمیکې الفبې توري	مثالونه	
ا	a	اتل، سر، شپه	atal,sar,špa
آ	ā	آس، ویاړ، سبا	ās,wyāṛ,sabā
ب	b	بار	bār
پ	p	پښتو	paṣto
ت	t	تور	tor
ټ	ṭ	ټول	ṭol
ج	J	جوړ	joṛ
چ	č	چاکو	čākū
ځ	j	ځای	jāy
څ	c	څوک	cok

xor	خور	x	خ
dod	دود	d	د
deṛ	ډېر	ḍ	ډ
rap	رپ	r	ر
ṛūnd	ړوند	ṛ	ړ
zoṛ	زوړ	z	ز
žwənd	ژوند	ž	ژ
ẓağ	ږغ	ẓ	ږ
samūn	سمون	s	س
šəl	شل	š	ش
ṣāğəlay	ښاغلی	ṣ	ښ
ğamay	غمی	ğ	غ
kār	کار	k	ک
gaḍ	ګډ	g	ګ
lās	لاس	l	ل
moṛ	موړ	m	م
nən	نن	n	ن
maṇa	مڼه	ṇ	ڼ
wādə, žəṛawəl	واده، ژړول	w	و
har,sahār	هر، سهار	h	هـ
yor, melmastyā	یور، مېلمستیا	y	ي

ی	ay	سړی	saṛay
ۍ	əy	هوسۍ	hosəy
ي	i	وير	wir
ې	e	تېر، مستې	ter, maste
و(مجهول)	o	کور	kor
و (معروف)	ū	لور	lūr
پېښ	u	سر (په موسيقۍ کې)	sur
زېر	i	ابره (حاصل)	ibra
زورکی	ə	نيکه، لوستل	nikə, lwastəl
دخج د ځای د ښوولو لپاره دا لاندې علامه مثل شوې ده:			
خج		کوټه	koṭá

احتیــاطي: ث (θ)، ح (h̠)، ذ (δ)، ص (s̠)، ض (z̠)، ط (t̠)، ظ (z̄)، ع (ʕ)، ف (f)، ق (q) ء (') معدوله واو (w) جرمنــي (w)، انګلیســي (v) او روسي (B) په (v).[1]

پر پوهندوی نوراحمـد شـاکر او څېړنـوال دوکتـور عبـدالحکیم هلالي سربېره پوهنوال محمد صابر خوېشکي په خپل اثر (پښتو غږ پوهنه او ويیپوهنه) کې پښتو فونيميکه الفبې پـه دې ډول تشـرېح کړې ده:

---

(1) څېړنوال دوکتور عبدالحکيم هلالي، د فونيميکې الفبې لارښود، پښتو ټولنه، ۱۳۵۵ل کال، ۷-۱۱ مخونه.

الف- واولونه: د پښتو واولونو لپاره يې دغه لاندې توري يا انځورونه کښلي دي:

۱- د ځرګند واو (و) لپاره يې (u)

۲- د اوږد واو (و) لپاره يې (o)

۳- د ځرګندې يا (ي) لپاره يې (i)

۴- د ښځينه يا (ې) لپاره يې (e)

۵- د زور (ه) لپاره يې (a)

٦- د الف (ا) لپاره يې (ā)

۷- او د زورکي (ه) لپاره يې (ə) شکلونه غوره کړي دي.

ب- کانسونينټونه: پوهنوال محمد صابر خوېشکي کانسونينټونه په دې ډول ښودلي دي:

گڼه	پښتو مروجه الفبا	فونیمیکه الفبا	مثالونه
۱	ب	b	بڼ، بڼوال، باران
۲	پ	p	پند، پوپل، توپ
۳	ت	t	تور، تالو، توت
۴	ټ	ṭ	ټول، پلټل، مټ
۵	ج	j	جوړ، ناجوړ، تاج
۶	ځ	ǰ	ځمکه، نانځکه، ورځ
۷	چ	č	چار، مچ، پچه
۸	څ	c	څادر، څڅوبی، پایڅه
۹	خ	x	خواږه، یخ، اخ
۱۰	د	d	دود، درد، پند
۱۱	ډ	ḍ	ډگر، ډاډ، هډ
۱۲	ر	r	رامبېل، ټبر، اوبه
۱۳	ړ	ṛ	ړنگ، ترل، ویجاړ
۱۴	ز	z	زړه، تازه، راز
۱۵	ژ	ž	ژوند، لژند، روژه
۱۶	ږ	ẓ	ږمنځ، ږلۍ، کوږ
۱۷	س	s	سل، لس، اس

۱۸	ش	š	شل،شپه
۱۹	ښ	ṣ	ښه، واښه، چنگاښ
۲۰	غ	ğ	غر، تږغر، باغ
۲۱	ک	k	کور، کرکیله، تاک
۲۲	گ	g	گیله، بگۍ، پړانگ
۲۳	ل	l	لارۍ، لار، څنګل
۲۴	م	m	موږ، بامل، بام
۲۵	ن	n	نن، پرون، اسان
۲۶	ڼ	ṇ	باڼه، کوڼ، پڼه
۲۷	هـ	h	هلک، بهاند، مهال

ج- عربي توري:

ث θ لکه ثابت، وارث، وراثت، باعث

ذ δ لکه ذلت، مذکور، ماخذ

ح h لکه حوض، حاضر، حضور

ص s لکه صبر، بصر، صبور

ض z لکه ضرر، مضروب، غامض

ط t لکه طالب، باطل، ناطق

ظ z̄ لکه ظالم، مظلوم، ناظم

ع ؟ لکه عادت، طاعت، معلم

ف f **لکه فرمان، کافر، نافع**

ق q **لکه قاموس، ناقوس، توافق**

د- سیمې واولونه:

و (w) **لکه ور** war **ولور** walwar

ی (y) **لکه یور** yor، **یو** yaw

هـ- دیفتنگونه:

ew،**لکه له لېو** lew **کې**

aw،**لکه** law **لو او کندہو** kandạw **کې**

āw،**لکه په پړاو** parāw **او جړاو** jarāw **کې**

əw **لکه په کټو** katəw **کې**

د (ی = ay) **غبرگغږونه په لاندې ډول دي:**

د ay **ایوان** aywān، **میره** mayrə، **سړی** saray

āy **لکه آینه** āyana، **ځایگنی** j̈āygenay، **ځای** j̈āy

əy **لکه نرۍ** narəy، **ډوډۍ** ḍoḍəy، **کرکۍ** karkəy

uy **لکه خوی** xuy، **بوی** buy، **دوی** duy

oy **لکه زوی** zoy، **سوی** soy

پوهاند دوکتور مجاوراحمد زیار پښتو فونیمیکه الفبې او د تـورو نومونه په لاندې ډول راوړي دي:

فونیمیک الفبې (غږیزه ابېڅې)

فونیمیک	عادي	نوم	فونیمیک	عادي	نوم
a	َ فتحه	زور، فتحه	ṇ	ڼ	ڼې
ā	الف	الف	o	و	اوږد(واو)
b	ب	بې	p	پ	پې
c	څ	څې	r	ر	ر ې
č	چ	چې	ṛ	ړ	ړې
d	د	دې	s	س	سې
ḍ	ډ	ډې	š	ش	شې
e	ې	اوږده يې	s	ښ	ښې
ə	ه	زورکی	t	ت	تې
g	ګ	ګې	ṭ	ټ	ټې
ɣ (ğ)	غ	غې	u	و	لنډ (واو)
h	هـ	هې	w	و	بېواکه(واو)
i	ي	لنډه ي	x	خ	خې
j	ځ	ځې	y	ی	بېواکه (ی)
ǰ	ج	جې	z	ز	زې
k	ک	کې	ẓ	ږ	ږې
l	ل	لې	ž	ژ	ژې
m	م	مې	ay	ی	زور واله (ی)
n	ن	نې	əy	ۍ	زورکي واله ی[1]

---

(1)- پښتو سیندګی- نویزونه، پوهاند ډاکټر مجاور احمد زیار، د ساپې څېړنو پراختیا مرکز، پېښور، ۱۳۷۸ ل کال (۱-۲) مخونه.

پوهاند زیار د پښتو فونیمیکې الفبې او ورسره د هغو توري، چې اصلاً عربي دي او په پښتو کې هم کارېږي، له فونیمیکې بڼې او مثالونو سره په خپل اثر (لیکلار ښود) کې په دې ډول راوړې دي:

دودیز	غږیز (فونیمیک)	نوم	بېلگه	غږیزلیک
ا، ه	a	زور	اړه، اړ	aṛa,aṛ
ه،ـه	ə	زورکی	زړه	zṛə
آ	ā	اوږد	آر	ār,ās
ب	b	بې	بر	bar
پ	p	پې	پوړ	poṛ
ت	t	تې	تل	tal
ټ	ṭ	ټې	ټل	ṭal
ج	j	جې(جیم)	جل	ĵal
چ	č	چې	چم	čam
ځ	j	ځې	ځل،ورځ	jal,wraj
څ	c	څې	څرخ،خرڅ	carx,xarc
خ	x	خې	خر،خور	xar,xor
د	d	دې(دال)	دادا	dādā
ډ	ḍ	ډې(ډال)	ډول	ḍol
ر	r	رې	رگ،تور	rag,tor
ړ	ṛ	ړې	ړوند	ṛund
ز	z	زې	زر	zar
ژ	ž	ژې	ژر	žar
ږ	ž	ږې	ږیره	žira

sam	سم	سې(سين)	s	س
špa	شپه	شې(شين)	š	ش
ṣār	ښار	ښې	ṣ	ښ
δar	غر	غې(غېن)	δ	غ
kar	کر	کې(کاف)	k	ک
gaṇ	ګڼ	ګې(ګاف)	g	ګ
lar	لر	لې(لام)	l	ل
mor	مور	مې(ميم)	m	م
nar	نر	نې(نون)	n	ن
ruṇ	روڼ	ڼې	ṇ	ڼ
kor	کور	او [اوږد (و)]	o (o)	و
zum	زوم	او[لنډ(و)]	u	و
war	ور	وې(بېواک)	w	و
ham	هم	هې	h	ه،هـ
her	هير	اوږده يې	e	ې
wir	وير	لنډه يې	i	ي
wray	وری	زورواله يې	ay	ی
wṛəy,xwrəy	وړۍ، خورئ	زروکـــــي واله يې	əy	ۍ،ئ

بيلګه	نوم	غږيز	عربي
حديث	ثې،ثاء	θ	ث
حليم	حا	ḥ	ح
ذاکر	ذال	δ	ذ
صابر	صاد	s̱	ص

ض	z̲	ضاد	ضمير
ط	ṯ	طا،طي	طاهر
ظ	ẕ	ظا،ظي	ظاهر
ع	ʕ	عين	عالم
ف	f	فاء،في	فاروق
ق	q	قاف	قرآن[1]

[1] ليکلاربنود، پوهاند مجاوراحمدزيار، دانش خپرندويه ټولنه،۱۳۸٦ل، ۱۵-۱۸مخونه.

دځلور پښتو پوهانو له نظره پښتو فونیمکه الفبې

ګڼه	توری	پوهندوی شاکر	څېړنوال هلالي	پوهنوال خویشکی	پوهاند زیار	توپیر
۱	زور	a	a	a	a	متفق
۲	الف	ā	ā	ā	**ā**	//
۳	ب	b	B	b	**b**	//
۴	پ	p	P	p	**p**	//
۵	ت	t	T	**t**	**t**	//
٦	ټ	ṭ	ṭ	ṭ	ṭ	//
۷	ج	j	J	**j**	ǰ	توپیر
۸	ځ	dz	ǰ	ǰ	j	//
۹	چ	č	Č	č	č	متفق
۱۰	څ	ts	c	**c**	**c**	توپیر
۱۱	خ	x	X	**x**	**x**	متفق
۱۲	د	d	D	**d**	**d**	//
۱۳	ډ	ḍ	ḍ	ḍ	ḍ	//
۱۴	ر	r	R	**r**	**r**	//
۱۵	ړ	ṛ	ṛ	**ṛ**	**ṛ**	//
۱٦	ز	z	Z	**z**	**z**	//

۱۷	ژ	ž	Ž	**ž**	**ž**	//
۱۸	ږ	ẓ	ẓ	ẓ	ẓ	//
۱۹	س	s	S	**s**	**s**	//
۲۰	ش	š	Š	š	š	//
۲۱	ښ	ṣ	ṣ	**ṣ**	**ṣ**	//
۲۲	غ	g̱	Ğ	**ğ**	ɣ(**ğ**)	**توپیر**
۲۳	ک	k	K	k	k	**متفق**
۲۴	گ	g	G	**g**	**g**	//
۲۵	ل	l	l	l	l	//
۲۶	م	m	m	**m**	**m**	//
۲۷	ن	n	n	**n**	**n**	//
۲۸	ڼ	ṇ	ṇ	ṇ	ṇ	//
۲۹	هـ	h	h	h	h	//

د دیفتونګونـو پـه برخـه کـې، لکـه: ي(ey)، **ی** (ay)، (āy)، (oy)، (uy)، (ew)، (əw)، (iw) **لیکنی توپیر نه شته.**

په پښتو کې د خاصو عربي تورو فونيميکه ليکښه:

گڼه	توری	پوهندوی شاکر	څېړنوال هلالي	پوهنوال خويشکی	پوهاند زيار	توپير
۱	ث	s̲	θ	θ	θ	توپير
۲	ح	h̲	h̲	h̲	ḥ	//
۳	ذ	z̲	δ	δ	δ	//
۴	ص	s̤	s̲	s̲	s̲	//
۵	ض	z̤	z̲	z̲	z̲	//
۶	ط	t̲	t̲	t̲	t̲	متفق
۷	ظ	z̄	z̄	z̄	z̤	توپير
۸	ع	?	ʕ	ʕ	ʕ	//
۹	ف	f	f	f	f	متفق
۱۰	ق	q	q	q	q	متفق

دویم څپرکی

په پښتو کې د (یاګانو) سمه کارونه او اړتیا

په پښتو ژبه کې (یاګانې) د بڼې یا شکل له پلوه په پنځه ډوله دي، چې پخوا د پښتو ژبپوهانو او لیکپوهانو لـه خـوا دا شـکلونه غوره شوي او که پر ۱۳۲۹ل کال د باره ګلی د سیمینار پرېکـړه ورسره یوځای کړو، نو دا شمېر اوس شپږو شکلونو تـه رسېږي. دا پنځه یا شپږ شـکلونه پـه حقیقـت کـې د څلـورو بېلابېلـو اوازونـو ښکارندويي یا استازي کـوي، چـې دوه یـې خپلـواک غږونـه یـا واولونه دي او نور یې د ژبپـوهنې د یـوې دودیـزې نومـونې یـا اصطلاح له مخې غبرګغږونه یا دیفتونګونه دي.

دپښتو یاګانو، دا څلور اوازونه پـه حقیقـت کـې څلـور مختلـف اوازونه دي، چې د پنځو نږدې همشکله ګرافیمونو پـه بڼـه افـاده کېږي، له همدې امله دا مختلف او بېلابېل اوازونه په دودیز ډول د یوه ګرافیم (ی ګانو) په نامه یـادېږي، کـه پـه پیـل کـې دپښـتو غږونو لپاره دلیکنښو یا ګرافیمونو د ایښـودلو پرمهـال دې څلـورو

ېلابېلو اوازونو ته بېل بېل شکلونه غوره شوي واى نـو نـن بـه د پښتو (ياګانو) په ليکنې او ګړنې برخـه کـې هغـه سـتونزه او ناسـم پوهاوى نه رامنځته کېده، چې اوس کله کلـه پـه دې برخـه کـې پېښېږي، خو له دې سره سره پښـتو ژبپوهـانو او ليکپوهـانو هڅـه کړې د ټکو او ځينو نښو په زياتون سره د دې اوازونو د افادې په بڼه کې اسانتيا راولي او دپښتو ليک لوستنه اسانه کړي.

د يادونې وړ ده، چې د پښتو (۷) واولونو له جملې څخه دوه يې همدا (ياګانې) دي، چې دکارونې خورا زيات ځايونـه او اړخونـه لري. له واول پرته طبعاً کلمه هډو جوړېدى نه شي، نو ځکـه کـه موږ دا دوه واولونه (ي = i) او (ې = e) محاسـبه کـړو نـو د پښـتو کلمو په سلو کې تر پنځه ويشتو زياته برخه جوړوي. د دې واولونو ارزښت په دې کې دى چې نه يوازې د نوم يا فعل په اصلي بڼـه کې راځي، بلکې په مغيره حالت کې هم راځـي او د پښـتو ژبـې دګرامر يوه ځانګړتيا يا د ژبني سکښت يو خصوصيت دا دى، چې فعل، نوم، صفت يا قيد پر خپل اصلي حالت سربېره دويم يا مغيره حالت هم لري او د جمعې هم، نو دا دوه واولونـه يـا (ى ګـانې) دکلمو په دغسې اوښتون کې اساسي نقش لـري. سـربېره پـر دې زورکي واله يا همزه واله (ۍ= ئ) او زوروالـه يـا نرينـه (ى) هـم دپښتو کلمو په جوړونه کې ډېر نقش لري، نـو دا ټـول چـې سـره يوځاى شـي دا د پښـتو کلمـو يـوه ډېـره درنـه او غوښـنه برخـه جوړوي. که چېرې د هغو د ټاکل شويو شکلونو په واسطه دهغو د اوازونو سمه افاده او ليکنې بڼه ترسره نـه شـي او يـا يـوه د بلـې

پرځای وکارول شي، نو يقيني خبره ده، چې دپښتو متن په افاده او لوستنه کې به ډېرې ستونزې رامنځته شي.

زه دلته غواړم لومړی دپښتو دمروجو پنځه واړو (یاګانو) دسمې کارونې ځایونه په ګوته کړم او بیا وروسته د (یا ګانو) په اړه خپل یو نظر او وړاندیز راوړم.

۱- نرمه، بې ټکو، زوروالا یا نرینه (ی = ay):

دې (ی) ته نرمه، بې ټکو، زوروالا یا نرینه (ی) وایي او د ژبپوهنې له معمول تعریف سره سم یو غبرګغږ یا دیفتونګ ګڼل کېږي، چې له یو خپلواک اواز (a) او یو نیمه خپلواک غږ (y) څخه رغېدلی دی. سره له دې چې یو شمېر اوسني ژبپوهان د دیفتونګ له معمول تعریف سره موافق نه دي او هر یو بېل اواز ګڼي، په هر ترتیب زوروالا یا نرینه (ی) له همدغو دوو اوازونو څخه رغېدلې ده او د یوې څپې په شان یو ځل له خولې څخه راوځي. د دې (ی) دکارونې ځایونه په دې ډول دي:

الف – دمفردو مذکرو نومونو په پای کې راځي، لکه:
سړی، منګی، لړګی، زمری، ډانګی، فرنګی او داسې نور...
کېدی شي دا نومونه حقیقي مذکر وي یا لفظي.

(حقیقي مذکر او حقیقي مونث هغو نومونو ته ویل کېږي، چې د نسل د تولید وړتیا ولري او لفظي مذکر او مونث هغو نومونو ته ویل کېږي، چې د نسل د تولید وړتیا نه لري، خو لفظاً نرینه او ښځینه ګڼل کېږي.)

ب – په ځینو نسبتي صفتونو یا ستاینومونو کې هم راځي، لکه:

توريالی، ننګيالی، زمريالی، بريالی او نور...

ج – په هغو فعلونو کې هم راځي، چې د مفرد مذکر نـوم لپـاره ګردان شوي يا اوښتي وي.
لکه: احمد ډېر ځورېدلی دی، محمود ډېـر کړېـدلی دی، لاس مې سوځېدلی دی.

د – د ځينو امکاني فعلونو په پای کې هم راځي. لکه:
زړه مې په ښو خبرو رغېدلای شي، استاد د زده کوونکو پـه ښـو اخلاقو خوشالېدلای شي.
وطـن پـه کـارونو ابادېـدلای شـي، ځمکـه د بزګـر پـه هڅـو زرغونېدلای شي.

۲- څرګنده، لنډه يا معروفه (ي = i):

دا (ي) په پښتو کې يو خپلواک غږ (واول) دی، چې په پښتو متن کې ډېر زيات کارېږي د کارونې ځينـې مهـم ځايونـه يـې پـه دې ډول دي:

الف – دهغو مفردو مذکرو يا نرينه نومونو دجمعې لپاره راځـي، چې په نرينه (ی) پای ته رسېدلي وي، لکه:

مفرد	جمع
سړی	سړي
زمری	زمري
غويی	غويي

منګی	منګي
لرګی	لرګي

او داسې نور...

ب – دهغو مفردو مذکرو نومونو دمغیره یا دویم حالت لپاره راځي، چې په نرینه (ی) پای ته رسېدلي وي، لکه:

(اصلي حالت)	(مغیره یا دویم حالت)
(سړی) کار کوي.	(سړي) کار وکړ.
(بریالی) درس لولي.	(بریالي) درس ولوست.
(زمری) د ځنګله پاچا دی.	له (زمري) څخه نور حیوانات وېرېږي.

ج – د نسبتي صفتونو یا نسبتي نومونو په پای کې هم راځي، لکه:

خوشال	خوشالي	رحیم	رحیمي
خوښ	خوښي	کریم	کریمي
سوکال	سوکالي	ابراهیم	ابراهیمي
هوسا	هوسايي	او نور...	

د – په یو شمېر کسبي نومونو کې، چې دیوې پېشې یا کسب ښکارندويي کوي، هم کارېږي، لکه:

ډولچي، سورنچي، توپچي، موچي، دوبي، جارچي او نور...

هـ - په یو شمېر فعلونو په تېره بیا د حال زماني په فعلونو کې هم استعمالېږي.

لکه: ځي، راځي، خوري، کړي، ښي، وړي، لولي، ناځي، پاڅي او نور...

و- په پښتو کې د همدې غبرګغږ (ay) په شان نور غبرګغږونه (oy)، (uy) هم شته، چې تراوسه لا ورته په پښتو لیکدود کې کومه خاصه بڼه په پام کې نه ده نیول شوې. دا غبرګغږونه ډېر زیات نه دي، نو هغه کلمې چې پر دې غبرګغږونو پایته رسېدلې وې، هم په همدې (ی) ولیکل شوې، نامعقول کار به ځکه نه وي، چې دا ډول غبرګغږونه تر نورو دې (ی) ته نږدې دي. لکه خوی (xuy)، بوی (buy) یا زوی (zoy) لوی (loy)، ځینې ضمایر لکه دوی، هغوی او ځینې نور نومونه.

۳- اوږده، مجهوله یا ښځینه (ې = e):

دا (ې) هم یو خپلواک اواز (واول) دی، چې په پښتو کلمو په تېره بیا په ښځینه نومونو کې زیات کارېږي. دکارونې ځینې مهم ځایونه به یې دلته په ګوته کړو:

الف – دا ښځینه (ې) دهغو مفردو مونثو نومونو دجمعې لپاره کارېږي، چې په ګرده (ه) یا زور (a) پای ته رسېدلي وي. لکه:

مفرد	جمع
ډیوه	ډیوې
ښځه	ښځې
پاڼه	پاڼې

منه منې

زرکه زرکې او داسې نور...

ب – دهغو مفردو مونثو نومونو دمغیره یا دویم حالت لپاره راځي، چې په همدې ګرده (ه) یا زور پایته رسېدلي وي، لکه:

اصلي حالت	مغیره حالت
(ډیوه) رڼا کوي.	د (ډیوې) رڼا تته ده.
(ښځۀ) د ژوند نیمه برخه ده.	بې له (ښځې) ژوندون ګران دی.
(پاڼه) ورژېده	د توت (پاڼې) رنګ مې خوښېږي.
(پلوشه) درس لولي.	(پلوشې) درس ولوست.

ج – دهغو ښځینه صفتونو دجمعې او مغیره حالت لپاره هم راځي، چې په ګرده (ه) یا زور (a) پایته رسېدلي وي، لکه:

مفرد او اصلي حالت	مغیره او د جمعې حالت
(ښه ښځه)	(ښې ښځې)
(ښه ښځه) ښه خوی لري	(د ښې ښځې) به ښه خوی وي
(سره ډیوه)	(سرې ډیوې)

د – په هغو نسبتي صفتونو او فعلونو کې هم کارېږي، چې د ښځینه نومونو لپاره کارول شوي او یا ګردان شوي وي.

لکه:

له (بدې ورځې) ژاړم.	(د ښې ورځې) خاوند شې.
(نجونې ژړېدلې).	(خویندې خندېدلې).
(تورې نڅېدلې).	(وراوې تېرېدلې)

او داسې نور...

هـ - په ښځينه ضميرونو او مفردو حقيقي مونثو نومونو کـې هـم کارېږي، لکه:

دې، هغې، ناوې، ادې، خواښې او نور...

د دې (ې) يو بله ښه ځانګړنه په دې کـې ده، چـې دکلمـو پـه منځ کې هم خپل هويت ساتلای شي او ان که څوک وغواړي پـه دقيق ډول يې استعمال کړي، دکلمې په سر کې هم خپل هويت خوندي کولای شي، خو د کلمې په سر کې دومره دود نـه ده، د کلمې په منځ کې، لکه:

(تېر) دېخوا تېر شوی او (تير) د دستک او لرګي په مانا

(پېر) دمهال په مانا او (پير) دلارښود يا مرشد په مانا.

۴- زورکيواله (ۍ = əy):

زورکيواله (ۍ = əy) د ژبپوهنې د معمولو تعريفونو لـه مخـې يـو غبرګغږ دی، يانې له دوو اوازونو څخه رغېدلې ده، چې يو زورکی (ə) دی او بل سيمې واول (y) دی، چې يو يې خپلـواک (ə) دی او بل يې (y) بېواک يـا نيمـواک. پـه پښـتو اوسـنۍ الفبـې کـې د زورکي (ə) او زور (a) تفاوت نه ليدل کېږي او دواړه په دې ښه (ه) ليکي، خو د باره ګلۍ په سيمينار کې د زور او زورکـي لپـاره (ه او ۀ) نښې منل شوي او دا يو ښه وړانـديز دی. د زورکـي والـه (ۍ) بله برخه (y) نيمه خپلواک غږ دی، د استعمال ځايونه يې پـه دې ډول دي:

الف – په پښتو مفردو مونثو نومونو کې راځـي، کېـدی شـي دا نومونه یا حقیقي مونث وي یا نا حقیقي، خو په لفظـي ډول پـرې دمونث اطلاق کېږي، لکه:

ځولۍ، زمرۍ، نږۍ، ګلالۍ، ډوډۍ، ښوکۍ، او داسې نور...

ب – د ځینو هغو نسبتي صفتونو دجمعې او مغیـره حالـت لپـاره راځي، چې پر ځرګنده (ي) پایته رسېدلي وي، لکه:

اصلي حالت	مغیره حالت
خوښي	خوښۍ
تربګني	تربګنۍ
دوستي	دوستۍ
خوشالي	خوشالۍ

دا به په یوه مثال کې هم واضح کړو:

(اصلي حالت)	(مغیره حالت)
د احمد او محمود ترمنځ دوستي ده.	د احمد او محمود د دوستۍ مزه نه شته

۵- همزه واله ئ (əy):

دا هم یو غبرګغږ دی او له زورکي والې (ۍ) سره یې په سکښت، جوړښت او تلفظ کې هېڅ توپیر نه شـته، یـانې دا دوه غږونـه پـه حقیقت کې دیوې شپې په څېر یو ځل له خـولې څخـه راوځـي. پښتو لیکپوهانو د زورکي والې (ۍ) او همـزه والـې (ئ) د بېلتـون نښه او ضرورت همدا ګڼلی، چې یوه په نومونو او بلـه پـه فعلونـو

کې راځي. زه به دلته د پښتو ليکپوهانو له خوا د همزه والـه (ئ) د اوسني دوديز استعمال ځايونه په ګوته کړم:

الف – همزه واله (ئ) اکثره د امر او نهې فعلونـو پـه پـای کـې راځي، لکه: کېنئ، پاځئ، وخورئ، مه خورئ، لاړشئ، مه ځئ او نور...
ب – د ځينو سواليه جملو په پای کې هم راځي، البته دلته هـم فعلي حالت څرګندوي، لکه: تاسو ټولګي تـه راځـئ، تاسـو درس لولئ، په علمي غونډو کې برخه اخلئ او داسې نور...
د يـادونې وړ ده، چـې همـزه والـه (ئ)، زورکـي والـه (ى) او زورواله يا نرينه (ی) دکلمو په منځ کې خپـل هويـت سـاتلای نـه شي او ځای يې د څرګندې (ي) شکل نيسي، يـوازې دکلمـو پـه پای کـې دا (ی) ګـانې د شـکل لـه پلـوه خپـل هويـت سـاتلای شي،لکه: نږى+ وال = نږيوال يا کلی + وال = کليوال

اوس دپښتو ياګانو، په اړه خپل نظر او وړانديز څرګندوم:
لومړی دنومونو په اړه: پښتو (ياګانې) طبعاً د بېلابېلو اوازونـو ښکارندويي کوي، لکه څنګه چې هر اواز خپل يـو بېـل او واحـد نوم لري، نو په کار ده، چې د هغه ګرافيم يا شکل هم يو واحد او له اواز سره منطبق يو نوم ولري، لکه څنګه چې موږ په خپله نوره ابېڅې (الفبې) کې دهر اواز لپاره دګرافيم يو مشخص نوم لـرو او هېڅ ستونزه په کې نه وينو نو دلته هم بايد دنومونو د يو والي له

لارې دا ستونزه حل شي. په دې برخه کې زما مشخص وړاندیز دا دی، چې:

(ی = ay) ته دې نرینه (ی) وویل شـي، ځکـه چـې دا د هغـې دکارونې له ځایونو او مانا سره پوره پوره مطابقت کـوي، پـه هـر ځای کې چې دا (ی) کارېږي؛ فعل وي که صفت او یـا کـه نـوم وي، د هغو ټولو خصلت به نرینه وي یا به لفظاً او یا به هم د مانـا له پلوه دنرینه ځانګړتیا ترې څرګنده شي، نو د (زوروالې) (نرمې) او (بې ټکو) نور نومونه دې ترې حذف شي، ځکـه چـې لـه مانـا سره یې ډېر اړخ نه لګوي.

(ې = e): لکـه څنګـه چـې (ی ay) د نرینـه نومونـو، صـفتونو او فعلونو لپاره راځي دغسې (ې = e) دمونثـو نومونـو، صـفتونو او فعلونو لپاره راځي، نو په کار ده، چې ښځینه (ې) ورته وویل شي، چې له مانا سره یې مطابقت پیدا شي. دمجهـولې یـا اوږدې (ې) اصطلاحګانې ځکه سمې نه برېښي، چـې د (مجهـولې) اصـطلاح موږ ته مجهوله نه ده او کېدی شي دعربي او دري ژبو ویونکو ته دا (ې) مجهوله وي او همغه تعبیر دلته سرایت کړی وي، نو کـوم شی چې موږ ته مجهول نه وي، ولې د مجهول نوم پرې کېږدو؟

د یوه واول اوږد او لنډ تلفظ کول پـه مانـا کـې کـوم تغییـر نـه راولي نو ځکه دا اصطلاح یا نوم هم له مانا سره اړخ نـه لګـوي، نو که دې (ې) ته همغه (ښځینه ې) نوم ورکړل شي، دا کار به لـه مانا سره مطابقت پیدا کړي.

د څرګندې یا معروفې (ي = i) نومونه دومـره بـده نـه برېښـي، ځکه پښتنو او نا پښتنو ټولو ته څرګنده ده، نو که د لنډې (ي) پر ځای همدا نوم غوره شي، څه ستونزه ترې نه پیداکېږي.

د زورکیوالې او همزه والې (ی، ئ) په اړه زما نظر دا دی، چې دا دواړه په حقیقت کې یو اواز دی او یا د یـوه غـږ دوه شـکلونه دي. موږ په نورو ځایونو کې د پښتو الفبې په برخه کې په واقعیت کې د اوازونو لپاره شکلونه نه لرو او د اوازونـو بـاقي یـا پـوروړي یاستو، لکه د زورکي (ə) لپاره هم تراوسه پـورې د (ه) شـکل او د زور (a) لپاره هم دا (ه) شکل کاروو. سره له دې چې د باړه ګلـۍ سیمینار د زورکي لپاره (ۀ) شکل غوره کړ، خو تراوسه لا پوره دود شوی نه دی او هم د (u) او (o) دوو اوازونو لپاره یو یو شـکل (و) لرو، خو دلته بیا د یـوه اواز (əy) لپـاره دوه شـکله (ی= ئ) لـرو. پښتو ژبپوهـانو او لیکپوهـانو دهمـزه والـې (ئ) د ضـرورت وجـه (فعلي افاده) ګڼلې، نو که د فعل، نوم او صفت د تثبیت لپاره مـوږ د اوازونو شکلونه بدلوو، نو بیا خو هغـه نـورې (ې،ي،ی) ګـانې هم په فعلونو، صفتونو او نومونو کې راځي، نو هغـو تـه مـو ولـې بېلابېل شکلونه غوره نه کړل؟ لکه:

ی = سړی (نوم)	بریالی (ستاینوم)	کړېدلی دی (فعل)
ي = سړي (نوم)	ننګیالي (توصیفي یا ستاینوم)	خوري، ځي (فعل)
ې = ناوې (نوم)	تودې/ سړې (صفت)	خندېدلې، ګرځېدلې (فعل)

نو دلته ولې دا (ی،ي،ې ګانې) دمحتوا له مخې پر شکلونو ونـه وېشل شوې؟ زورکیواله او همزه واله (ی،ئ) په حقیقت کې د یوه اواز ښکارندویي کوي او د یـوه اواز د تثبیـت لپـاره یـوازې یـوه ګرافیم یا توري ته اړتیا ده او بس. د یوه غږ لپاره د بېلابېلو تـورو شتوالی دا مانا ورکوي، چې موږ د یوې ژبې لپاره په یـوه واحـد لیکدود کې څو الفباوې ولـرو او دا د ژبـې زده کـړه او تدریسـي چارې سختوي. زما وړاندیز دا دی، چې همزه والې (ئ) ته هېڅ

اړتیا نه شته او دا پر ژبه یو زیاتی بار دی، نو ګټه نه لري، باید لـه پښتو الفبا څخه حذف شي.

د باره ګلی په سیمینار کې چې د (یا) یو بل شکل (ے) په اختیاري ډول منل شوی هغې (ے) ته هم هېڅ اړتیا نه شته او دا پر پښتو ژبه د اردو ژبې د اغېز ښکارندويي کوي او د استعمال ځایونه یې په نورو (یا ګانو) افاده کېدی شي.

پښتو لوستونکو ته مې د (یاګانو) دزده کړې په برخه کې وړاندیز دا دی چې د (یاګانو) نومونو د زده کړې پرځای د (یاګانو) دتلفظ او د هغو د استعمال ځایونو ته زیاته توجه وکړي، نومونه (اصطلاح) کېدی شي، دسړي له یاده وځي، خو د (یاګانو) دقیق تلفظ او په حافظه کې د هغو د شکل ساتنه د (یاګانو) له دقیقې کارونې سره مرسته کولای شي. لوستونکي کولای شي لاندې شعار د (یاګانو) د استعمال د یوه لنډ فورمول په توګه په پام کې ونیسي او په هره کلمه کې چې (یا ګانې) کارول شوې وي، د همدې فورمول له مخې یې دتلفظ په پام کې نیولو سره وکاروي:

دا فورمول دا دی:

تل دې وي سوله په ټوله نړۍ کې – سره یو شئ دا مو شعار دی.

پورتني فورمول کې د هرې (یا) شکل او تلفظ په پام کې ونیسئ او په هره کلمه کې چې (یا) کارېدلې وي، هغه له دې تلفظ او شکل سره منطبق کړئ، نو کېدی شي په سم ډول یې وکاروئ.

دریېم څپرکی

په پښتو کې د مغیره حالت سمه لیکنه

پښتو د هغو ژبو په ډله کې ده، چې (نوم) د حالت له مخې هم په کې تغییر کوي، یانې دا چې د جملې د کارونې پرمهال نوم پر خپل اصلي یا لومړني حالت سربېره دویم حالت ان دریېم حالت هم لرلای شي. په (دري) او ځینو نورو ژبو کې نوم خپل یو حالت لري. په پښتو کې که نوم چېرې مفرد وي، نو په جمله کې یې د موقعیت له مخې د بنې د بدلون دوه احتماله شته او که چېرې جمع وي د جمعې د دوو حالتونو او همدارنګه د دوو مغیره حالتونو احتمال یې شته. دلته به لومړی د نومونو اصلي (لومړني) او مغیره (دویم) حالت ته اشاره وکړو او بیا به پر دې هم رڼا واچوو، چې د کومو نومونو د دویم یا مغیره حالت په برخه کې لیکنۍ تېروتنې کېږي. تر ټولو لومړی هغه نومونه چې یوازې یوه بڼه لري او مغیره حالت نه لري.

۱- ثابت او نامغیر نومونه: دا هغه نومونه دي، چې یوازې یو حالت لري، چې په مفرد ډول کارېږي، په یوه حالت کې هم تغییر نه کوي، دې کې دغه نومونه شامل دي:

الف- هغه لفظي مفرد یا جمع نومونه، چې پر زورکیواله (ی əy) پای ته رسېدلي وي، په یوه حالت کې هم مغیر حالت نه

لري، دا نومونه په دې ډول دي: نرۍ، مرۍ، ډوډۍ، ګرۍ، ګلالۍ، ملالۍ، شرۍ، ورۍ او داسې نور، خو که دا نومونه بیا په همدې خپل شکل ونه لیکل شي، نو د تلفظ پرمهال یې ستونزې راولاړېږي او یو ناپښتو ژبی یې په سمه بڼه نه شي ویلای، لکه د (ګلالۍ) او (ګلالي) توپیر یا هم د (مرۍ) او (مري) توپیر نه شي کولای، نو ځکه خو د دې نومونو سم لیکنی توپیر په کار دی.

ب- هغه نومونه چې پر الف (ā) پای ته رسېدلي وي، څه مفرد مذکر وي، څه مفرد مونث، څه لفظي مذکر یا مونث وي څه حقیقي، مغیره حالت نه لري.

لکه ملا، بلا، کلا، نیا، خندا، ژړا، ځلا، ښکلا او داسې نور...

دا که د جملې په هر موقعیت او حالت کې په خپله مفرده بڼه وکارول شي، تغییر نه کوي. د دې ډول نومونو یا کلمو په لیکنۍ برخه کې د نظر اختلاف او توپیر نه شته، نو ځکه یې په لیکنۍ او ګړنۍ برخه کې کومه ستونزه هم نه تر سترګو کېږي، البته که پورتني نومونه د جمعې په بڼه راوړل کېږي، د جمعې بڼه یې د جملې د سکښت، جوړښت او په هغې کې د دې نومونو د دریځ له مخې، د جمعې اصلي او مغیره بڼې لرلای شي.

۲- بدلېدونکي نومونه: هغه نومونه دي، چې په جمله کې د خپل موقعیت له مخې بدلون مومي او بڼه یې بدلېږي، یانې دا ډول نومونه که مفرد حالت ولري که جمع، دواړه یې مغیره حالتونه لري، په لیکنۍ برخه کې که د دې نومونو سمه بڼه ولیکل

شي، نو په تلفظ کې به یې اساني راشي. دلته بـه د دې نومونـو بېلګې وړاندې کړو:

الف- هغه نومونه چې پرکانسونینټ یا چوپ تورو پایته رسـېدلي وي، دوه مغیر حالتونه لري، یو په ندایي او بـل هـم د بېلتـون او پیوستون په حالت کې. دلته به یې څو بېلګې وړاندې کړو.

اصلي حالت	ندايي حالت	د بېلتون یا پیوستون حالت
احمد	احمده!	له احمده مې زړه شین دی.
سلطان	ای د زړه سلطانه!	له سلطانه پوره نه شوه.
جانان	جانانه راشه چې پخلا شو!	بېګاه مې خوب کې وکړ له جانانه سره جنګ.
غر	ای د شمشاد غره!	د غره پر څوکه لار ده.
بلبل	زما د زړه بلبله!	د زړه حال مې له بلبله پوښته.
قلم	قلمه ښکل به دې کړم نوم د جانان ولیکه!	بې کتاب و قلمه، وطن نه رسېږي.
مور	مورې لېه دې له دعاوو ډکه اوسه!	خدای(ج) دې بې موره او بې پلاره مه کړه.

سره له دې د پورته مغیره حالتونو پـه لیکنـې برخـه کـې ډېـرې خاصې ستونزې نه شته، خو بیا یې هم ځینې خلک په سم ډول نه لیکي او له ګرامري پلوه یې سم نه کاروي.

ب- په پښتو کې ځینې شخصـي ضـمایر داسـې دي، چـې دویم حالت هم لري، خو په پښتو- عربي لیکدود کې د ځینو ضـمیرونو د دویم حالـت لیکنـه مشـکله ده، همـدا وجـه ده چـې ځیـنې ویندویان د خبرونو پرمهال هغـه ناسـم لـولي او د جملـې مانـا او محتوا ورسره بدلېږي، دلته به پښتو کې شخصي ضمیرونو تـه هـم نغوته وکړو.

	اصلي حالت	مغیره حالت
مفرد	زه	ما
	ته	تا
جمع	موږ	موږ
	تاسې/ تاسو	تاسې/ تاسو
مفرد مذکر	دی	ده
مونث او مذکر جمع	دوی	دوی
مفرد مونث	دا	دې
مفرد مذکر	دغه	دغه
مفرد مونث	دغه	دغې
جمع/ مونث مذکر	دغو	دغو
مفرد مذکر	هغه	هغه
مفرد مونث	هغه	هغې
مونث او مذکر جمع	هغو	هغو[1]

دلته به دا هر یو ضمیر په اصلي او مغیره بڼه په یوه جمله کې وکاروو:

۱- د پښتو ګرامر، هربرت پنزل، د محمد رحیم الهام ژباړه، ۱۳۴۰ل کال، دولتي مطبعه ۱۳۴-۱۳۵ مخونه.

اصلي حالت   مغيره حالت

زه درس لوله   ما درس ولوست   (زه) پر (ما) بدل شو

ته درس لولې   تا درس ولوست   (ته) پر (تا) بدل شو

د متکلم ضمير د جمعې حالت يې يوازې يوه بڼه لري او مغيره حالت نه لري.

<u>دی</u> درس لولي   <u>ده</u> درس ولوست

<u>دا</u> درس لولي   <u>دې</u> درس ولوست

<u>دغه</u> هلک درس لولي   <u>دغه</u> هلک درس ولوست.

دغه(daǧa) پر دغه (dəǧə) واوښت

يانې (زورونه) پر (زورکيو) بدل شول (ə=a)

دغه جلۍ درس لولي   دغې جلۍ درس ولوست

هغه ځوان درس لولي   هغه ځوان درس ولوست.

دلته هم هغه (haǧa) پر هغه (həǧə) بدل شو.

هغه پېغله درس لولي   هغې پېغلې درس ولوست

(هغه) پر (هغې) او پېغله پر پېغلې بدل شول.

د پورتنيو ضمايرو د اصلي او مغيره استعمال په ليکنۍ برخه کې په مجموعي ډول زياتې تېروتنې نه کېږي، يوازې د (دغه) او (هغه) په اصلي او مغيره حالت کې ستونزه شته، ځکه چې په پښتو ليکدود کې د دواړو توپير مشکل دی. البته د زورکي(ə) لپاره د باره ګلۍ د سيمينار دا (ۀ) وړانديز شوې بڼه که په پام کې ونيول شي نو دا مشکل به تر ډېره حده حل شي، په تېره بيا د وروستۍ څپې زورکی به سم افاده شي، خو د لومړۍ څپې زورکی، چې

هغه هم د اصلي حالت له زور(a) څخه پـر زورکـي (ə) اووښتـی، بیا به هم سم افاده نه شي او یوازې فونیمیکه الفبې د دې وس لري، چې اصـلي او مغـیره حالـت پـه دقیـق ډول انځـور کـړي. وګورئ پښتو دودیز او فونیمیک لیکدود کې دا حالتونه:

هغه هلک درس لولي.	haḡa haləkdars lwali
دغه هلک درس لولي.	daḡa halək dars lwali
هغه هلک درس ولوست.	həḡə halək dars wəlwast
دغه هلک درس ولوست.	dəḡə halək dars wəlwast

په دواړو ضمایرو: هغه (haḡa) او دغـه (daḡa) کـې کلـه چـې لـه حال زمـانې څخـه ماضـي تـه اوړي، زورونـه (a) پـر زورکيـو (ə) بدلیږي، څرنګه چې دا بدلون په پښتو الفبایي سیسـتم کـې پـه ښه ډول انځوریدلای نه شي، نو ځکه خو هغه کسان چې مورنۍ ژبه یې پښتو نه ده او یا هم پښتو یې له ګړني پلوه سل پـه سـلو کې پخه نه ده، د دې ضمایرو د اصلي او مغیره حـالتونو تـوپیر سم نه شي کولای او کله چې د دې ډول ضمیرونو کارېـدونکې جملې کاروي، نو لفظي تېروتنې کوي.

پر ضمایرو او پورتنیو نومونو سربېره په پښتـو کـې هغـه نومونـه، چې د کلمې په منځ کې و (o یا u) ولري، مغیره حالـت لـري او په تغییرېدونکي حالت کې (و) پر الف (ā) بدلیږي او په پای کـې يې زورکی (ə) زیاتیږي، لکه:

پښتون	پښتانه
زوړ	زاړه

موږ	ماږه
زنګون	زنګانه

ځینې یو څپیز نومونه او صفتونه هم مغیره حالت لري، چې په زورکي(ə) پای ته رسېږي، لکه:

اوم	اومه
مل	مله
مړ	مړه
اوږد	اوږده
شین	شنه
سور	سره .. او داسې نور

خو په پښتو کې هغه نومونه، چې تر ټولو زیات مغیره حالتونه لري دا دي:

۱- هغه نومونه چې په زور (a) پای ته رسېدلي وي، په تېره بیا هغه نومونه چې په لفظي یا حقیقي ډول مفرد مونث وي، د دې نومونو جمع او مغیره حالت پر ښځینه یا اوږده (ې) پای ته رسېږي، لکه:

مفرد اصلي حالت	مفرد مغیره حالت	د جمعې حالت
تخته	د تورې تختې رنګ	تختې
لښته	د لښتې پاڼې	لښتې
ونه	د ونې سیوری	ونې
سترګه	د سترګې لید	سترګې
مڼه	د مڼې رنګ	مڼې

د دې نومونو د اصلي او مغیره حالت په لیکنې بڼه کې څه ستونزه نه پېښېږي، خو که د (ې) پر ځای بله یا (ئ) ، (ي)، (ی) او یا هم (ۍ) وکارول شي، مانا یې بدلولای او تلفظ یې سختولای شي.

۲- د مغیره حالت نور ډېر کارېدونکي نومونه یا صفتونه همغه دي، چې په نرینه، نرمې یا زوروالې (ی = ay) پای ته رسېدلي وي. دا ډول نومونه یا صفتونه دویم یا مغیره حالت لري، د یادونې وړ ده، چې د دې نومونو جمع او مغیره حالت دواړه په یو ډول تر سره کېږي او دواړه په څرګندې یا معروفې یا (ي= i) پای مومي. دلته به مورږ د دې نومونو یا صفتونو اصلي یا مغیره حالت ته نغوته وکړو.

بریالی ډوډۍ خوري.	بریالي ډوډۍ وخوړه.
توریالی خاندي.	توریالي وخندل.
د ادب پوهنځی مې خوښ دی.	د ادب پوهنځي محصل یم.
ګلالی درس لولي.	ګلالي درس ولوست.

او همداسې په لسګونو بېلګې...

که چېرې د دې نومونو د اصلي او مغیره حالت توپیر ونه شي، نو هم یې په مانا کې توپیر پېښېږي او هم په تلفظ کې. په ځینو ملي او نړیوالو رسنیو کې چې د پښتو (یاګانو) کارونه په دقیق ډول نه تر سره کېږي، ویندویان د متن په لوستنه کې له ډېرو

تېروتنو سره مخامخېږي، خو له نېکه مرغـه چـې د دې نومونـو اصلي، مغیره او د جمعې حالت په استعمال کې څه لیکنۍ ستونزه نه شته، ټولو پښتو لوستوالو او لیکوالو ته په کـار دي، چـې د دې نومونو لیکني سمون او سم استعمال ته ډېر پام وکړي، ځکه هغـه ستونزه چې د نورو نومونو په لیکنۍ برخـه کـې شـته، دلتـه هغـه ستونزه نه لرو.

څلورم څپرکی

په پښتو کې د کلمو سمه لیکنه

کلمه: داسې یو ژبنی عنصر دی، چې تر یوه زیاتو اوازونو څخه رغېدلې وي او مانا ورکوي،که چېرې پر بېلابېلو غږونو ووېشل شي مانا له لاسه ورکوي او پر بې مانا غږونو بدلېږي. ځینې ژبپوهان د کلمې او مورفیم توپیر همدا ګڼي، چې کلمه یوه لغوي مانا لري، خو مورفیم یو لفظي واحد دی، کېدی شي مانا ولري او یا یې ونه لري.دا چې د ګرامر له پلوه کلمې پر څو برخو وېشل کېږي او په جمله کې د موقعیت له مخې د هغو مانا څه ډول اوړي را اوړي، پر دې باندې دلته بحث نه کوو، دلته موږ یوازې پر دې غږېږو، چې کلمه نوم دی، که صفت، فعل دی او که قید او یا هم بل کوم څه؟ څه ډول لیکل کېږي؟ ځکه دلته زموږ کار لیکني سمون سره دی.

۱- **خپلواکې یا نا ترکیبي کلمې**: هغه کلمې دي، چې په مستقل ډول مانا ورکوي؛ له کومې بلې کلمې یا مورفیم څخه رغېدلې نه وي او له اوازونو پرته پر نورو برخو د وېش وړ نه وي. د دې ډول کلمو په لیکنه کې ډېره ستونزه نه شته په تېره بیا

چې دا ډول کلمې پر کانسونینټ پای ته رسېدلي وي، دلته بـه دې ډول کلمو ته اشاره وکړو:

الف- پر کانسونینټ پایته رسېدلې کلمې: هغه کلمې چې پر کانسونینټ پای ته رسېدلي وي، هغـه مفـردې وي کـه جمـع، ښځینه وي که نرینه، په لیکنه کې یې ډېرې سـتونزې نـه شـته، لکه:

لاس، کل، اس، نوک، غر، لمر، سیند، مور، خور، ورور، کور، تور، غم او داسې نور...

ب- پر واول (زور= a) **پایته رسېدلې کلمې**: هغه کلمـې یـا نومونه چې پر زور (a) یا هم په زورکي (ə) پای ته رسېدلي وي، د هغو په لیکنې برخه کې یوه څه ستونزه شـته، هغـه پښتـون چـې مورنۍ ژبه یې پښتو وي او یا هم هغه کسان چې پښتو ژبـه یـې ښه پخه زده وي، هغوی ته یې توپیر او لوستنه مشـکل نـه دي، خو هغه څوک چې له لیکه پښتو ژبه زده کوي، هغو ته یـې سـم تلفظ مشکل کار دی، لکه:

شنه (Šna) (صفت مفرد مونث)		شنه(Šnə) (صفت مذکر جمع)		
غله (ğala)	//	غله	ğlə	//
سره (sra)	//	سره	srə	//
پړه (pṛa)	//	پړه	pṛə	//
زړه (zaṛa)	//	زړه	zṛa	(نوم مفرد مذکر)
تره (tara)	//	تره	trə	//

دلته بيا هم يادونه کېږي، چې کـه د زورکـي لپـاره د (ۀ) شـکل دود شي، نو د دې کلمو دقيق ضبط به په سلو کـې اتيـا اسـان شي او پاتې شل په سلو کې بيا هم د فونيمکي ابڅې پـه مـټ حلېدی شي.

ج - پر (ياګانو) پايته رسېدلې کلمې: هغه کلمې چې د پښتو (پنځه ياګانو) په حقيقت کې له (څلورو ياګانو) څخه پر يوې پای ته رسېدلي وي، که په ليکنه کې يې د (يا ګانو) له دقيقې کارونې ګټه پورته نه شي، نو هم د کلمې په تلفظ او هم د مانا پـه افـاده کې ستونزې راولاړېږي. دلته به يې څو مثالونه وړاندې کړو.

سم	ناسم
احمد ډوډۍ وخوړه.	احمد ډوډی وخوړه.
بريالي احمد وواهه.	بريالی احمد وواهه.
راځئ چې درس ولولو.	راځی چې درس ولولو.
د ده رنګ د سړي نه دی.	د ده رنګ د سړی نه دی.
هوسۍ راغله.	هوسی راغله.

۲ – ترکيبي کلمې: هغه کلمـې دي، چـې لـه دوو خپلواکـو کلمو يا مورفيمونو او يا هم له يـوې خپلـواکې کلمـې يـا يـوه نـا خپلواک مـورفيم څخـه رغېـدلې وي او لـه دې نـوي ترکيـب يـا جوړښت څخه يې يوه نوې مانا لاسته راغلې وي.

تر کيبي کلمې هم پر دوو ډولو وېشل کېږي:

الف – هغه ترکیبي کلمې چې د پیوستون وړتیا ونه لري: که له دې کلمو سره دویم عنصر یوځای هم شي بیا هم خپل جلا شکل ساتي، لکه:

مفرد	ترکیب یا جمع
غر	غرونه
سیند	سیندونه
وزر	وزرونه
ښکر	ښکرور
زور	زورور
خبر	خبریال
پکتیا	پکتیاوال او داسې نور

په دې کې (ونه)، (ور) ، (یال) او (وال) روستاړي دي، چې ماقبل ورسره د پیوستون وړتیا نه لري، خو نورې داسې ترکیبي کلمې شته، چې همدا روستاړي ور سره نښلېدلای شي. که په دې حالت کې بیا دا وروستاړي ترې جلا ولیکل شي، نو د کلمې لیکنی عیب ګڼل کېږي. لکه:

مفرد	ترکیب یا جمع
غم	غمونه
بحث	بحثونه
ننګ	ننګیالی
سمون	سمونوال او داسې نور

ب – هغه کلمې چې د پیوستون وړتیا لري: هغه ډول ترکیبي کلمې دي، چې له دوو زیاتو بېلابېلو اجزاو څخه رغېدلي وي او یوه نوې مانا ترې لاس ته راغلې وي، دا ترکیبي کلمې د یو ځای لیکلو وړتیا لري او باید یو ځای ولیکل شي خو په لیکنۍ برخه کې یې له ځینو لیکوالو تېروتنه کېږي او په جلا جلا ډول یې لیکي، یانې دواړه ترکیبونه بېلابېل لیکي، لکه: (ویی) یا (لغت) چې یو خپلواک مورفیم دی، که له ده څخه موږ د (پوهنه) په یو ځای کولو سره بل ترکیبي لغت جوړوو، نو بیا یې جلا جلا نه لیکو، لکه: (ویي پوهنه) که په دې ډول ولیکل شي نو بیا هم په اسانۍ سره د یوې واحدې مانا لپاره د یوه ترکیبي لغت په توګه کار نه شي ورکولای. سمه او درسته بڼه یې داده چې په ترکیبي او یو ځایي ډول ولیکل شي ؛ (ویيپوهنه)، لکه د پوهاند زیار ((پښتو لیکلار)) دا سمه نه ده، چې موږ (لیک) جلا او (لار) جلا ولیکو، لکه د (لغت پوهنه) [1] په نامه چې یو ډېر مهم علمي کتاب لیکل شوی، د لغتونو د جوړښت په اړه ښه هر اړخیز علمي او ژورو بحثونه لري، خو د کتاب په عنوان کې دا تېروتنه هماغسې پاتې شوې ده.

د ترکیبي کلمو تر ټولو غوره او ښه لاره دا ده ، هغه ترکیب چې د یو ځای لیکلو وړتیا ولري، باید یو ځای ولیکل شي او هغه چې هېڅ وړتیا نه لري، مجبور یاستو هغه جلا جلا ولیکو. لکه پکتیا+ وال = پکتیاوال. مجبور یاستو جلا ولیکو. ځکه چې د

---

(۱) لغت پوهنه، څېړنوال دوکتور دولت محمد لودین، پښتو ټولنه، کابل، ۱۳۵۵ ل کال.

ترکیب د لومړۍ برخې وروستی (الف) له خپلې وروستۍ کلمې یا مورفیم سره د پیوستون وړتیا نه لري، خو په (غزني) + (وال) کې چې دا وړتیا شته، نو بیا یې باید ضرور یو ځای ولیکو، لکه: غزنیوال، ارغندیوال، زرملوال، سمونوال او داسې نور...

د ترکیبي کلمو څو نور مثالونه :

یرغلګر

بلوسګر

هېیوال

نړیوال

ټولګیوال

څوکیوال

پوځیوال

ښکیلاکګر

ورانکار

نیواکګر

ټګمار

غمجن

ګټیالی

کتنپلاوی

چاپګر

لوبغاړی

ځانساتی

ورځچاری

خیانتکار

امانتکار

سستکار

نړیخور

ګډونوال

ولسواک

پانګوال

رښتینوال

ولسپال

ټولنوال

پرګنوال

ځمکواکي

نړیواکي

تمځی

پوهنځی

سمونځی

پالنځی

پخلنځی

لوبځی

ښویندی

ښکېلاک

زبېښناک

ورېښمین

پرتمين

لېونتون

هېڅكله

مخنيوی

بنستوال او داسې نور... [1]

په پښتو کې لا هم يو شمېر داسې کلمې شته، چې تر اوسه يې په ليکښه کې سم سمکی نه دی راغلی، اکثريت نه، خو ځينې ليکوال يې سمې نه ليکي، د دې کلمو لپاره هم بايد يو معيار ومنل شي. يو خو هغه کلمې دي، چې د پښتو ټولنې له پرېکړو سره سم په هغوی کې سمون راغلی او اوس په سمه بڼه ليکل کېږي او ځينې کسان لا اوس هم ترې سر غړاوی کوي او يا پرې نه پوهېږي. موږ به دلته په بېلابېلو وختونو کې د پښتو ټولنې له خوا شوې پرېکړې راوړو، له نېکه مرغه چې دا پرېکړې تر زياته حده تطبيق شوي، خو له هغو پرېکړو وروسته ځينې نورې داسې کلمې هم شته چې اوس يې هم په ليکلو کې اختلاف شته. پر هغو به هم لنډه رڼا واچوو.

۳- د ځينو اختلافي کلمو په اړه د پښتو ټولنې پرېکړې:

الف- لومړنۍ پرېکړه:

د ۱۳۲۱ ل کال پر جوزا (۱۹۴۲م کال،جون) د پښتو ټولنې په غوښتنه د افغانستان پنځه ويشت (۲۵) تنو ليکوالو او پوهانو په

[1] - پښتو ليکلار، پوهاند زيار، ننګرهار پوهنتون، ۱۳۶۰ ل کال ۲۱۷- ۲۲۰ مخونه.

پښتو ټولنه کې غونډه وکړه او پر یو دېرش(۳۱) اختلافي موادو باندې یې تر بحث وروسته فیصله وکړه، چې دا لاندې کلمې باید داسې ولیکل شي:

اختلافي صورتونه	فیصله شوي صورتونه
شونډې – شونډان	شونډې
کښېناست- کښېنوست	کښېناست
ټول خلق- ټوله خلق	ټول خلق
ټولې خبرې – ټوله خبرې	ټولې خبرې
پاته – پاتې	پاتې
که راغلی وای- که راغلی وی	که راغلی وای
لویه – لو	لویه
تویه – تو	تویه
مېږونه- مږونه (او داسې نور)	مېږونه .
ولید، ولیدو، ولیدئ، ومو لیدلو	ولید په ټولو ماضي ګانو

کې دغه یو شکل غوره شو، مګر په ځینو کې به په اخره کې (ه) هم ورزیاتوي، لکه: وواهه.

لُخ، لوخ	لُخ
وشو، وسو	وشو
شوی، سوی	شوی
شته، سته	شته
شی، سی	شی
لږه ډوډی، لږې اوبه، لږ ډوډی، لږ اوبه	لږه ډوډی، لږې اوبه

ښې خبرې ، ښه خبرې	ښې خبرې
غږ، غګ، غاګ	غږ ، ژغ
ځینې وایي، ځنې وایي	ځینې وایي
له ده ځنې ، له ده ځینې	له ده ځنې
چلوونکی، چلونکی	چلوونکی
ښوونکی، ښونکی	ښوونکی
ښوونځی، ښونځی	ښوونځی
کښې، کښ، کې	کښې
(پرې، په) په داسې مثالونو کې:	
احمد سترګې لري مګر لار	پر
پرې نه ویني، په نه ویني	
ویل، ویله	ویل
ولاړ، لاړ	ولاړ
وکړ، وکی، وکه	وکړ
وکړئ، وکئ	وکړئ
مونږ، موږ	مونږ
زما، زمونږ، ځما، ځمونږ	زما، زمونږ
زه، ځه	زه

یادونه: وروسته بیا د دریېمې غونډې په فیصله کې لومړۍ فیصله داسې تعدیل شوه:

لومړۍ پرېکړه	تعدیل شوی حالت
پاته	پاتې

مونږ	(مونږ،موږ) دواړه ومنل شو.
ولاړ	(ولاړ، لاړ) دواړه صورتونه ومنل شول.
لُښ	لوښ

ب- دويمه پرېکړه:

د ۱۳۲۷ل کال د سنبلې پر اتمه (۱۹۴۸م کال د اگست پر ۲۰مه) نېټه په کابل کې د پښتو ټولنې په غوښتنه د لرې او برې پښتونخوا نولسو (۱۹)تنو پښتنو ليکوالو او پوهانو د پښتو ليک د ځينو اختلافي موادو په اړه داسې فيصله وکړه:

اختلافي صورتونه	فيصله شوي صورتونه
ڼ، نړ	ڼ
زه، ته، ده- زهٔ، ته، ده	(زه، ته، ده) بې همزه په ټولو دغسې مثالونو کې
اورېدل، اخيسل، آورېدل،آخيستل	اورېدل، اخيستل (بې مده)
وليد، وګوره، اوليدو، اوګوره(اوداسې نور)	وليد، وګوره (بې الفه)
مې، دې، پرې، لاندې، باندې ـمِ، دِ، پرِ،لاندِ، باندِ	مې، دې، پرې، لاندې، باندې
لومړی،کوچنی،ګوډ،ګوته، بوخت_ لمړی، کچنی،ګُډ،ګُته،بُخت	لومړی،کوچنی،ګوډ،ګوته، بوخت
چاپ، ګړی- چهاپ، ګهړی	چاپ، ګړی
(ښ)	دا توری به د ((ش)) او د ((خ)) په ځای نه ليکو
(ږ)	دا توری به د ((ژ)) او د ((ګ)) په ځای نه ليکو
(ځ)	دا توری به د تلل د مصدر په حال فعل او دغسې نورو افعالو کې ليکو لکه: ځي، بوځي، راځي.

ویل، وی	ویل(یوازې په شعر کې ((وی)) جایز دی.
کښې، کښ	**کښې**
د ماضي بعید ضمیرونه	(وم، وو، وی، و، وه، وې) یـــانې د مفـــرد غایـــب لپاره دوه (وو) لیکل کېږي.
د شول د مصدر مشتقات	شوم، شوو، شوې، شول، شوه، شوي باید ولیکل شي.
د ټولو افعالو د مذکر جمع	پـه (لام) لیکـل پـه کـار دي، لکه: راغلل،ولیدل.
ټولې مطلقې ماضي ګانې	باید داسې ولیکـو: ولیـد، وکـوت، وکـړ مګـر وتـاړه، وواهه باید په اخر کې (ه) ولري.

ج- درېيمه پرېکړه:

د ۱۳۳۷ل کال د سنبلې پر اتمه (۱۹۵۸م کال) د پښتو ټولنې پـه بلنه د شمالي او جنوبي پښتونخوا پښتانه لیکوال او پوهـان کابـل ته د خپلواکۍ د جشن په ورځو کې راغلي وو، د سنبلې پر ينځمـه (د ا ګست پر ۲۷مه) نېټه د پښتو لیـک پـه اړه مجلسـونه او ادبـي بحثونه شروع شول، وروسته تر څو غونډو، بحثونو او ډېـرو څېړنـو د ځینو اختلافي موادو په اړه دا ډول پرېکړه وشوه:

اختلافي صورتونه	**فیصله شوي صورتونه**
ځمکه، مځکه، زمکه	ځمکه
زمری، مزری، ځمری	زمری
کښته، ښکته، خکته	کښته

پښه، ښپه، خپه	پښه
کښل، ښکل(د ليکلو او وېستلو په مانا)	کښل
کښلی (د ښايست په مانا)	ښکلی
ماسخوتن، ماخوستن	ماسخوتن
ورځ، روځ	ورځ
موږی، مېږوی	موږی
لویشت، ولېشت	لوېشت، لوېښت
ورک، روک	ورک
خسر، سخر	خسر
خوسا، سخا	خوسا
سکروټه، سروټکه، سکوروټه	سکروټه
ورور، رور	ورور
ورونه، رونه	ورونه
وروروليي، رورولي	ورور ولي
وروسته، روسته، روستو	وروسته
وروستی، روستی	وروستی
سيوری، سوری	سيوری
اخلم، اخلې، اخم، اخی، الم،الې	اخلم، اخلې
ښښل، ښښنه- بخښل، بخښنه	ښښل، ښښنه
ماسپښين، مازپښين، ماپښين	ماسپښين
کوم، کم	کوم
اغږل، اخښل، اخل	اغږل
نمړۍ، مړۍ، نوړۍ	نمړۍ

زوی، زامن- ځوی، ځامن	زوی، زامن
زېږېدل، ځېږېدل	زېږېدل
زغستل، ځغستل	زغستل
زلمی، ځلمی	زلمی
سوځل، سېځل، سوزل، سېزل،	سوځل، سېځل
خوځېدل، خوزېدل،	خوځېدل
غورځنګ، غورزنګ	غورځنګ
زغمل، ځغمل	زغمل
ژرنده، زرنده، جرنده	ژرنده
ژبه، زبه، جبه	ژبه
ژړا، زړا، جړا	ژړا
ژوند، زوند، جوند	ژوند
ژمی، زمی، جمی	ژمی
ژوبل، زوبل، جوبل	ژوبل
خېژي، خېزي، خېجي، خېږي	خېژي
ژۍ، زۍ، جۍ	ژۍ
ژور، زور، جور	ژور
نژدې، نږدې، نزدې	نژدې
لمر، نمر، نور، مر ، میر	لمر، نمر
نمسی، لمسی، نوسی	لمسی، نمسی
لمونځ، نمونځ، مونځ	لمونځ
لمانځه، نمانځه، مانځه	لمانځه، نمانځه
لامده، لانده	لامده، لانده

پسرلی، سپرلی	پسرلی، سپرلی
ږغ، غږ، ژغ	ږغ، غږ
کنځل، ښکنځل	کنځل، ښکنځل
جینۍ، نجلۍ، جلۍ، جیلۍ	جینۍ، نجلۍ
لمبر، نمبر	لمبر
نولس، نونس	نولس
وېره، بېره، اېره	وېره
وییده، بیده، اوده	ویده
ویاله، بیاله، واله	ویاله
اوبدل، اودل، اوبل	اوبدل، اودل
نښتل، منښتل	نښتل
بزرګان، ملکان، بزرګانان، ملکانان	بزرګان، ملکان
وزه، بزه، بیزه	وزه
کارغه، قارغه، کارګه	کارغه
ڼ، نړ	ڼ
کجیر، قجیر	کجیر
ټوکه، پړک، چکړې، ټوقه، پړق، چقړې	ټوکه، پړک، چکړې
زړۀ ، زړه	زړه
تۀ، ته	ته
زۀ، زه، ځه	زه
لوی، لو	لوی
دوی، دوئ	دوی

هغوی، هغوئ	هغوی
لویدیز، لویدیځ، لوئیدیز	لوېدیز
وویل، اووئیل	وویل
یو، ائینده، یوء ، آینده	یو، آینده
{ې}	دا توری (مجهوله یـا) بایـد بـې ځایـه او د معـروفې یـا پـه ځـای استعمال نه شي.

د پښتو ټولنې تر دې درېګونو پرېکړو وروسته دوه نورې ډله ییزه پرېکړې هم شوي، چې یوه د باره ګلی علمـي سـیمینار پرېکـړې دي او بل د پوهنې وزارت د تعلیمي نصاب له خوا د رابلل شوي ورکشاپ پرېکړې دي، چې دلته وړاندې کېږي:

د-د پښتو د متحد لیکدود او لیکلار لپاره د ((باره ګلی)) د غونډې متفقه پرېکړې:

د پښتو لیکدود په اړه د پښتو ټولنې تر درېیمې پرېکړې (۳۲) کاله وروسته یو ځل بیا د دې شرایط برابـر شـول، چـې د پښـتو د یـو متحد لیکدود د رامنځته کولو لپاره عملي هلې ځلې وشي. په دې لړ کې د پېښور پوهنتون د پښتو اکیـډیمی پـه نوښـت د (۱۳٦۹ل کال) یا د ۱۹۹۰ م کال د جولای له (۱۰) تر (۱۲) پورې د سـوات په ((باره ګلی)) کې یو درې ورځینی سیمینار جوړ شو، چې په کې د پښتونخوا له ګوټ ګوټ څخه تقریباً سلو تنو ادیبانو او ژبپوهـانو

ګډون کړی و، دې غونډې په خپلې لومړنۍ ناسته کې د کار شل کسیزه کمېټه وټاکله، چې په کې دغه ښاغلي شامل وو:

۱- پروفیسور سید محمدتقویم الحق کاکاخېل، ۲- پروفیسور جهانزېب نیاز، ۳- پروفیسور نصیرالدین، ۴- حبیب الله رفیع، ۵- منتظر بیټنی، ٦- عبدالکریم بریالی، ۷- همېش خلیل، ۸- ډاکتر محمداعظم اعظم، ۹- ډاکتر خالد خان خټک، ۱۰- محمدپروېش شاهین، ۱۱- پروفیسور محمدافضل رضا(اعزازي غړی)، ۱۲- پروفیسور خواجه محمد سائل، ۱۳- نورشاه جهان انور، ۱۴- ډاکتر وردګ (اعزازي غړی) ۱۵- سیال کاکړ، ١٦- سیداحمد مومند، ۱۷- ډاکتر محمداقبال نسیم خټک، ۱۸- ډاکتر محمداسرار(اعزازي غړی) ۱۹- خیبر اپریدی، ۲۰- پروفیسور یارمحمد مغموم.

د کار د کمېټې غړیو په دربو ناستو کې د پښتو لیکدود ستونزې، کشالې او ګډوډۍ په هر اړخیزه توګه وڅېړلې، پر ټولو یې په سړه سینه غور وکړ او په هره برخه کې تر علمي بحث وروسته یوې نتیجې ته ورسېدل. کمېټې د خپل کار وروستۍ پرېکړې او نتایج په لویه غونډه کې واورول چې د ټولو د تائید وړ وګرځېدل او ملاتړ یې ترې وکړ. د پښتو متحد لیکدود په اړه یې خپلې وروستۍ متفقه پرېکړې داسې صادرې کړې:

((۱- هغه کلمې چې د عربۍ او فارسۍ نه پښتو ته راغلې دي او معنا یې هم هغه ساتلې ده، هغه به په خپل اصل شکل کې لیکلی شي، لکه: قصه، قمیس، ضعیف. او هغه کلمات چې پښتو خپل کړي دي معنا یا شکل یې بدل شوی دی، هغه به په پښتو کې په اوښتي شکل لیکل کېږي، لکه: تپوس، پام او د عربۍ مخصوص

ټکي به د پښتو په کلماتو کې نه ليکو، مثلاً: ((تورخم)) به په ((ت)) ليکو په ((ط)) به يې نه ليکو.

۲- ((ڼ)) به د يو توري په شکل کې د پښتو پـه ا-ب-ت، يعنې حروف تهجي کې د ((ن)) نه وروسته ليکلـی شـي او نـوم بـه يـې ((نوڼ)) وي.

۳- هغه کلمې چې په اخر کې ((زور)) لري هغه ب په (ه) ليکلی شي لکه: خوشحاله (مـذکر) خوشـحاله (مونـث) او دغـه (ه) بـه د تانيث مخصوص علامت نه شي ګڼلی.

۴- ((مد)) په پښتو کې نه شته.

۵- مجهوله ((ے)) چې په قطبي پښتونخوا کې پرته ليکل کېـږي، هغه به همداسې پرته ليکلی شـي، لکـه: سـړے و غيـره، البتـه پـه افغانستان او سويلي پښتونخوا کې به د دوی د خپل ليکدود سـره سمه د مخکې په شان ليکلی شي.

٦- مخصوصه (ی) به د کلمې په مينځ کـې ((ېـ)) او اخـر کـې ((ې)) ليکلی شي، لکه سړې اوبهٔ، خبر و غيره. مجهوله يعنـې پرتـه ((ے)) به هم د کلمې په مينـځ کـې د مخصوصـې ((ېـ)) غونـدې ليکلی شي.

۷- د معروفې ((ي)) لپاره بـه دوه څنـګ پـه څنـګ ټکـي ((ي)) ليکلی شي، لکه: سړي، زمري او نور.

۸- ياى تانيث ((ۍ)) به په اخر کې د کش سره ليکلی شي، لکه: کرسۍ، جينۍ و غيره.

۹- د فعل لپاره به د مخکې غوندې د ((ی)) دپاسه ((ء)) ليکـو، لکه: وخورئ، وکړئ و غيره.

۱۰- په ضمیر متصل او ((ېئ)) کې به په ((ی)) باندې همزه لیکلی شي او مخصوصه ((ې)) لیکلی شي او یا به ((ی)) او مخصوصه ((ی)) لیکلی شي، لکه په ((يئ)) کې به یوه ((ی)) او په دویمه ((ی)) باندې همزه لیکلی شي.

۱۱- په داسې ((ه)) کې، لکه: زړۀ، ښۀ، پۀ، تۀ د مخکې په شان د ((ه)) دپاسه ((ء)) لیکو، یعنې زړۀ، ښۀ، څۀ کې به د ((ه)) دپاسه ((ء)) وي. په افغانستان او سوېلي پښتونخوا کې به هم دغه رنګ لیکلی شي.

۱۲- ((ګ)) به په کونډ لیکلی شي.

۱۳- کښې، کښېناستل، نخښه، بخښل او داسې نور ټکي به هم دغه رنګ لیکلی شي.

۱۴- معدوله ((واو)) به د ټکو نه نشي غورځولی، لکه: خولۀ، خواړۀ، ګوند، غوندې وغیره.

۱۵- هغه ټکي یا کلمې چې د عربۍ او فارسۍ نه د ((پیش)) په حالت کې راغلي دي په ((پیش)) به لیکلی شي یعنې په خپل رنګ کې لکه: ګُل، بُلبل، هغه پښتو کلمې چې پېښ لري هغه به په مجهوله ((واو)) لیکلی شي، لکه: پوښتنه، مور او نور.

۱٦- معروف ((واو)) به د کلمو نه نه غورځول کېږي او دپاسه به پېښ ورکولی شي، لکه: نُور، سُور او نور.

۱۷- د پښتو مخصوص توري څ،ځ،ښ،ړ به همدغسې لیکلی شي.

د کمېټې سفارش دی چې پښتو اکېډیمي دې د مرکزي او صوبایي حکومت په مدد د استادانو او طالب علمانو لپاره یو

رهنما کتاب تیار کړي، چې د دې ټکو په استعمال کې اشتباه ختمه شي. (د فیصلې په پای کې (۲۰) کسیزې کمېټې د غړو لاسلیکونه کړي دي).

د ۱۳۸۷ل کال د ثور پر ۲۸مه نېټه، د افغانستان د پوهنې وزارت د تعلیمي نصاب د پراختیا او درسي کتابونو د تالیف ریاست لـه خوا، د درسي نصاب د پښتو او دري کتابونو د واحد لیکدود پـه اړه درې ورځینی علمي ورکشاپ جوړ شوی و. په دې علمي ورکشاپ کې د لاندې کلمو پر اختلافي یا توپیري بڼو بحث وشو او په دې ډول یوې واحدې نتیجې ته ورسېدل:

هـ- د پوهنې وزارت د تعلیمي نصاب لپاره منل شوی واحد لیکدود:

گڼه	بېلابېلې لیکلې بڼې			منل شوې بڼه
	لومړۍ	دویمه	درېیمه	
۱	اوویشتم	اوه ویشتم		اوویشتم
۲	اغزی	ازغی		اغزی
۳	ایستلی	ویستلی		ایستلی
۴	اواره	هواره		هواره
۵	اوسپنه	وسپنه		اوسپنه

٦	اولس	ولس		ولس
۷	انځورولای	انځور کولای		انځـــورولای
۸	وولسم	اولسم		اوولسم
۹	اولسمشر	ولسمشر	اولس مشر، ولس مشر	ولسمشر
۱۰	پرانیزي	پرانستل	پرانیستل	پرانیستل
۱۱	بریښنا	برښنا		برېښنا
۱۲	برخوال، برخلیک	برخمن	برخـــــه من	برخمن
۱۳	باندنیو	باندینیو		باندنیو
۱۴	بوزي	بوځي		بوځي
۱۵	بېځایه	بیځایه	بې ځایه	بېځایه
۱٦	بې درنگه	بېدرنگه		بې درنگه
۱۷	برخه وال	برخوال		برخوال
۱۸	تېلفون	تلیفون	تېلیفون	تلیفون
۱۹	تشبه	تشبیه	تشبې	تشبیه
۲۰	تغیر	تغییر		تغییر
۲۱	تعین	تعیین		تعیین
۲۲	تللی	تلی		تللی
۲۳	تیرونکی	تیروونکی		تیروونکی
۲۴	تمباکو	تماکو	تنباکو	تنباکو

۲۵	پسرلی	سپرلی		پسرلی
۲٦	په خپلو	پخپلو		په خپلو
۲۷	پنځلس	پینځلس		پنځلس
۲۸	په ټولنه کې	په ټولنې کې		په ټولنه کې
۲۹	پاتې وو	پاته وو		پاتې وو
۳۰	پدغه	په دغه		په دغه
۳۱	په درناوې	په درناوي	پدرناوې	په درناوي
۳۲	پاچایان	پاچاهان	بادشاهان	پاچایان
۳۳	په واسطه	پواسطه		په واسطه
۳۴	پطرول	پټرول	پترول	پترول[1]
۳۵	پیل	فیل		فیل
۳٦	پطلون	پتلون		پتلون
۳۷	پل	پول		پول
۳۸	په کې	پکې		پکې[2]
۳۹	پاسنی	پاسینی		پاسنی
۴۰	ښوونکو	ښوونکیو		ښوونکو

[1] هغه کلمې چې له لاتیني څخه عربي او له عربي څخه پښتو ته راغلې وي او ط ولري ط په ت بدلېږي او په خپله اصلي بڼه لیکل کېږي.

[2] کله چې ((په)) د سربل بڼه ولري، باید جلا ولیکل شي او که چېرې داسې نه و، نو یو ځای دې ولیکل شي، لکه: ((په کور کې نه شته)) ((اوبه پکې نشته)).

۴۱	خوشحال	خوشال(نوم)		خوشحال (مرکب صفت) خوشال (نوم)
۴۲	ختیځ(شرق)	ختیز(شرقي)		ختیځ- ختیز
۴۳	خپلمنځي	خپلمنځي		خپلمنځي
۴۴	ځبېښل	زبېښل		ځبېښل
۴۵	ځایدای	ځائیدای	ځاېیدای	ځاېیدای
۴٦	ځلپریشت	ځلورویشت	ځلرویشت	ځلرویشت
۴۷	څښل	څکل	څښاک	څښل- څښاک
۴۸	څېړونکو	څېړونکیو		څېړونکو
۴۹	چلم	چیلم		چیلم
۵۰	چورت	چروت	چُرت	چورت
۵۱	دوه ځله یې	دوه ځلې یې		دوه ځله یې
۵۲	درانه	درانده		درانه
۵۳	دوکان	دکان		دوکان
۵۴	دعا	دوعا		دعا
۵۵	دوولسم	دولسم		دولسم
٥٦	دویم	دوهم		دویم
۵۷	دریم	درېم	دریيم	درېم

۵۸	رغاونه	رغونه		رغاونه
۵۹	رامینځته	رامنځته	رامنځ ته	رامنځته
٦۰	رینښتیا	رښتیا		رینښتیا
٦۱	راکښل	راښکل		راکښل
٦۲	زانگو	ځانگو		زانگو
	زنگل	ځانگل		زنگل
٦۳	زلمی	ځلمی		زلمی
٦۴	زوی	ځوی		زوی
٦۵	زنځیر	ځنځیر		زنځیر
٦٦	زوز	ځوځ	ځوز	ځوز
٦۷	ژبدود	ژب دود		ژبدود
٦۸	ژباړنه	ژباړه		ژباړه
٦۹	راکړ شو	راکړای شو	راکــــړل شوی	راکړی شو(د مفرد لپاره)، راکړ شول(د جمعې لپاره) ښځینه او نرینه توپیر یې له مرستیال فعل څخه کیږي.
۷۰	سوزي	سوځي		سوځي
۷۱	سون	سونگ		سونگ
۷۲	سکه	سیکه		سیکه
۷۳	ساه	سا	ساء	سا
۷۴	سهیل	سویل		سویل
۷۵	سیمه ایز	سیمه ییز		سیمه ییز
۷٦	شوری	شورا		شورا
۷۷	شات	شهد		شات

۷۸	شوده	شیده	شـــودې، شېدې	شېدې
۷۹	طوفان	طوپان	توپان	توپان
۸۰	طوطي	توتي		توتي
۸۱	عاشوری	عاشورا		عاشورا
۸۲	غوصه	غصه	غوسه	غوسه
۸۳	غنچه	غونچه		غونچه
۸۴	کیلي	کلي		کیلي
۸۵	کښبوت	کېووت		کېووت
۸٦	کلتور	کولتور		کلتور
۸۷	کندز	کندوز	قندز	کندوز
۸۸	کندهار	قندهار		کندهار
۸۹	کونړ	کنړ		کونړ
۹۰	کرنه	کرهنه		کرنه
۹۱	کلمه	کلیمه		کلمه
۹۲	کومک	کمک		کومک
۹۳	کنځل	ښکنځل		کنځل
۹۴	کړي دي	کړیدي		کړي دي
۹۵	نه لري	نلري		نه لري
۹٦	لپاره	له پاره		لپاره
۹۷	لیمڅی	لمڅی		لیمڅی
۹۸	لیرې	لېرې	لرې	لېرې

۹۹	لعل	لال		لال
۱۰۰	لار	لیار		لار
۱۰۱	له پاسه	لپاسه	دپاسه	له پاسه
۱۰۲	مسوول	مسؤول	مسؤل	مسؤول
۱۰۳	مونږ	موږ		موږ
۱۰۴	مؤلف	مولف		مؤلف
۱۰۵	مسئله	مساله	مسله	مساله
۱۰۶	منځ	مینځ		منځ
۱۰۷	معنی	معنا	مانا	مانا
۱۰۸	ملیون	میلیون	میلون	میلیون
۱۰۹	نهه ۹	نه		نهه ۹
۱۱	نحوه	نحو	نحؤ	نحو

۰				
۱۱۱	نرینه	نارینه		نرینه (صفت) نارینه (نوم)
۱۱۲	نصوار	نسوار		نسوار
۱۱۳	نشته	نه شته	نیشته	نشته
۱۱۴	نژدې	نږدې	نیږدې	نژدې
۱۱۵	نړیوال	نړۍ وال		نړیوال
۱۱۶	نږور	انږور	نږور	نږور
۱۱۷	نشه	نیشه		نشه
۱۱۸	نه شم کولی	نشم کولای	نه شم کولای	نه شم کولای
۱۱۹	نه کوي	نکوي		نه کوي
۱۲۰	نه لري	نلري		نه لري
۱۲	واخیست	واخست		واخیست

۱				
۱۲ ۲	ورمېږ	اورمېږ		ورمېږ
۱۲ ۳	وربشې	اوربشې		وربشې
۱۲ ۴	وښاياست	وښياست		وښاياست
۱۲ ۵	هندوانه	هيندوانه	هندوانه	هندوانه
۱۲ ٦	هنداره	هينداره		هنداره
۱۲ ۷	هديره	اديره		هديره
۱۲ ۸	هستوگنه	استوگنه		استوگنه
۱۲ ۹	یادښت	یاداشت	یـــــاد داشت	یادښت(د یاد داشت پرځای) او یادونه د (تذکر) پر ځای کارول کېږي.
۱۳ ۰	راغلی و	راغلی وو	راغلی ؤ	راغلی و
۱۳ ۱	کیږدي	کیدي	کېږدي	کېږدي
۱۳	کښینه	کینه	کېنه	کېنه

۲				
۱۳۳	گوره	ګوره		د (ګ) پرځای (گ) کره ومنل شو.
۱۳۴	علماو	علماوو		علماوو[۱]
۱۳۵	منځ کوي	منعه کوي	منه کوي	منځ کوي
۱۳۶	معلومات	مالومات		معلومات[۲]
۱۳۷	مازغه	ماغزه		ماغزه[۳]
۱۳۸	منځګړی	منځ ګړی	منځــــــه ګړی	منځګړی
۱۳۹	نجلۍ	جلۍ	جینۍ	نجلۍ[۴]

(۱) د خپلواک پای (ā،a) وییونو جمع په دوو (واونو) جوړیږي، لکه (a): د جمله وو مخلوقاتو پلار دی دا، (ā پای)، لکه اړتیاوو، علماوو، سپېڅلتیاوو...

(۲) د پښتو کولو (مغغنولو) په شرطونو کې د التباس یا ټکر نه رامنځته کېدو شرط اړین دی.

(۳) د الف منځو کلمو په مغیره کولو کې منځنی الف له منځه ځي، لکه: مغزو، مېلمنو، پښتنو، درو (درملو) خوړو.

(۴) د کلمو په منځ کې (ی) ګانې د شک او التباس د له منځه وړلو لپاره حتمي دي، له دې پرته د کلمو په منځ کې ببخي حتمي نه دي.

۱۴۰	اوبدل	اودل	اوبل	اوبدل

که موږ د پښتو ټولنې د سمون بهیر ته نظر وکړو، نو وبه ګورو چې ډېر مثبت بدلون په کې راغلی او رښتیا هم پرځای پرېکړې یې کړي دي، تر لومړۍ پرېکړې یې دویمه غوره او تر دویمې درېیمه هغه غوره ده، د وخت په تېرېدو سره تر درېیمې پرېکړې وروسته څه ناڅه نور سمون هم راغلی دی، وګورئ اکثره پرېکړې یې سمې کارېږي، ډېر کم خلک یې تر پرېکړو دمخه حالت بڼه لیکي.

تر پرېکړې دمخه حالت	اوسنۍ زیاته کارېدونکې بڼه
کنځل، ښکنځل	کنځل
اوبدل، اودل	اوبدل
جینۍ، نجلۍ	جینۍ
ږغ، غږ	غږ
پسرلی، سپرلی	پسرلی
لمر، نمر	لمر
لمسی، نمسی	لمسی
خېژي	خېږي
ورونه	ورونه
لوېشت، لوېښت	لوېشت او ځینې نورې کلمې.

پر پورتنیو سمونونو سربېره ځینې نورې کلمې هم شته چې تراوسه یې په لیکنۍ برخه کې څه ستونزې شته. له هغې جملې څخه یوه هم په تورو د اعدادو لیکنه ده، لکه:

دوم/ دوهم/ که دویم

درېم که درېیم

شپاړلسم که شپاړسم او داسې نور...

د عدودونو په برخه کې زه فکر کوم، چې دلته یوه قاعده شته، که هغې ته دقیق شو کېدی شي، ستونزه تر زیاته بریده حل شي، قاعده داده چې:

الف- هغه عددونه چې په پای کې یې واول راغلی وي، لکه: دوه، درې، اویا، اتیا، نوي او نور، دا په پای کې د یم (em) په عددي روستاړي، چې د یوه عدد د پوړۍ څرګندونه کوي، لیکل کېږي، خو زورکی (ə) چې هغه هم واول ګڼل کېږي، که د کوم عدد په پای کې راشي، هغه هم د نورو رتبه یي عددو بڼه خپلوي. نو دلته قاعده دا ده چې خپله عدد + رتبه یي روستاړی.

دوه + یم	(em+dwa)	دویم	(dwaem)
درې + یم	(em+dre)	درېیم	(dream)
اتیا + یم	(em+ātya)	اتیایم	(ātyāem)
نوي + یم	(em+nawi)	نوییم	(nawiem)
اویا + یم	(em+āwyā)	اویایم	(āwyāem)

او داسې نور...

ب- هغه عددونه، چې پر کانسونینټ پای ته رسېدلي وي، د هغوی پوړیزي، حالت په ام (am) روستاړي پای ته رسېږي، لکه:

څلور + ام (am+calor) څلورم (caloram)

شپږ + ام (am+špaẓ) شپږم (špaẓam)

لس + ام (am+las) لسم (lasam)

یوویشت + ام (am+yewwišt) یوویشتم (yewwištam)

دېرش + ام (am+derš) درېشم (deršam)

څلوېښت + ام(am+cəlwiṣt) څلوېښتم (calwiṣtam)

پنځوس + ام (am+panjos) پنځوسم (panjosam)

البته په پښتو- عربي لیکدود کې د رتبه یي عددونو ټول اوازونه انځورېدلای نه شي. هغه عدودونه چې په زورکي پای ته رسېدلي وي، هغه هم تر همدې قاعدې لاندې راځي یانې په (ام) یې رتبه یي حالت څرګندېږي، لکه:

پنځه + ام (am+pinĵə) پنځم (pinĵam)

اوه + ام (am+owə) اووم (owəam)

نهه + ام (am+nəhə) نهم (nəham)

شپېته + ام (am+špetə) شپېتم (špetam)

او داسې نور...

د پورتنیو کلمو ترڅنګ بل هغه ډول کلمې دي، چې پښتـو دي اکثره یې د پښتو ټولنې په پخوانیو پرېکړو کې راغلي او ځینې یې نه دي راغلي، اوس یې هم ځینې خلک په ناسمه بڼه لیکي لکه:

ناسم	سم
تیکه	تیږه

ګیره	ږیره
توګل	توږل
پختو	پښتو
پختونخوا	پښتونخوا
پکې	په کې
لخوا	له خوا
یواځې	یوازې
ستونځه	ستونزه
دپاره	لپاره
کونکی	کوونکی
پدې	په دې
مخامخ کېږي	مخامخېږي
بخښونکی	بښونکی
بخښنه	بښنه
سوله ایز	سوله ییز
کښې	کې
زمونږ	زموږ
کښېږدي	کېږدي
کښېني	کېني
ځوی	زوی
نړی‌وال	نړیوال
نشي	نه شي
مینځ	منځ

سیمه ایز	سیمه ییز	
ثبتونکی	ثبتوونکی	
تښتونکی	تښتوونکی	
لدې	له دې	او نورې

۴- له نورو ژبو څخه پښتو ته راغلې کلمې:

پر عددونو سربېره نورې داسې ګڼې کلمې هم شته، چې تراوسه یې په لیکلو کې اختلاف شته، له هغې جملې څخه یو هم له نورو ژبو څخه راغلې کلمې دي، په دې ډله کې دا کلمې شاملې دي:

الف- له انګلیسي ژبې څخه راغلې کلمې: چې اکثره یې نړیوال لغتونه ګڼل کېږي او په همغه مانا او مفهوم دلته هم کارېږي، دا ډول کلمې د ټولو پښتنو ترمنځ یو ډول نه لیکل کېږي، نو ځکه خو په کار ده، چې لیکنی یووالی یې رامنځته شي. د کوزې پښتونخوا پښتانه دا ډول کلمې د انګرېزۍ په دود تلفظوي او کاروي یې، خو په افغانستان کې یې د دې کلمو لیکنی معیار فرانسه یي تلفظ نیولی، چې د افغانستان دري ژبې یې هم همدې ته ورته تلفظوي. د دې کلمو ځینې یې دا دي:

افغانستان	کوزه پښتونخوا
سوسیالیزم	سوشلیزم
انترناسیونالیزم	انټرنشنلیزم
دیموکرات	ډیموکراټ
دیموکراسي	ډیموکراسي

استوکراسي	ارسټوکراسي
بروکراسي	بیروکراسي

د خاصو نومونو په کارونه کې هم توپیرونه شته.

لکه:

ایټالیا	ایټلي	
اسیا	ایشیا	
مالیزیا	ملیشیا	
اندونیزیا	اندونیشیا	
هند	انډیا	
چیچنیا	چیچن	
اروپا	یورپ	او داسې نور...

په دې برخه کې یوه قاعده دا ده، چې هرې ژبې ته چې د بلې ژبې کومه کلمه راځي، نو دا ژبه پرې د خپل فونولوژیک جوړښت عملیه تطبیقوي او هغه کلمه تر هغه حده صقیلوي، چې د خپلې ژبې د محاورې مسیر ته یې برابره کړي. دا بهیر تر هغه حده جواز لري چې د کلمې مانا بدله نه شي. نو د پورتنیو کلمو افغاني شکل ته که ترجیح ورکړای شي بده ځکه نه برېښي، چې د کلمې اصلي مانا نه بدلېږي یوازې په تلفظ کې یې څه ناڅه بدلون راځي، چې دا هم یو ډول اسانتیا رامنځته کوي.

ب- له عربي ژبې څخه پښتو ته راغلې کلمې: يـو هغـه ډول کلمې دي، چې له عربي ژبې څخه پښتو تـه راغلـي، پښـتو پـرې خپل قانون تطبيق کړی او ډېر زيات فونولوژيک تغييـرات يـې پـه کې راوستي، د دې ډول کلمو په ليکنـې برخـه کـې هـم کېـدی شي، همدې پښتو بڼې ته يې ترجيح ورکړای شي، لکه:

خلق	خلک
قميص	کميس
تفحص	تپوس
حق+ له	هکله
معنی	مانا
يعنې	يانې
معنوي	مانيز

او داسې نور...

بل هغه ډول عربي کلمې دي، چې مـذهبي ارزښـت او مفهـوم لري، په هغو کې تغيير او تبديل راوستل نـه يـوازې د کلمـې بڼـه بدلوي، بلکې مانا يې هم تغييروي او مذهبي ارزښت او مانا يې له منځه ځي، په کار دي چـې دا ډول کلمـې پـه خپلـه اصـلي بڼـه وليکل شي لکه:

ايمان، حج، زکات، فرض، سنت، واجب، دعا، نيـت، الله، اکبـر، مذهب، دين، اسـتنجا، صـدقه، قربـاني، خيـرات، مسـحه، ايـات، حديث، وعده، جبر، غفـار، اختيـار، خيـر، اذان، سـجده، رکـوع،

نکاح، طلاق، عاق، امام، قبله، کعبه، رسول، نبی، قرآن او داسې نور[1]. په داسې حال کې چې یو شمېر عربي کلمې باید د مذهبي مانا او تقدس له مخې په همغه عربي بڼه ولیکل شي، ځینې نورې کلمې چې سوچه پښتو دي او پښتو ریښه لري، خو د زمانې کاتبانو هغه په شعوري او ناشعوري ډول د عربي او دري ژبې د قاعدې تابع کړي او یا د عربي خاص توري یې په کې ورګډ کړي دي، هغه هم باید په خپله هماغه پښتو بڼه ولیکل شي. قاعده دا ده، چې لس عربي توري (ث، ذ، ح، ص، ض، ط، ظ، ع، ف، ق) چې په کومه کلمه کې راځي، دا کلمې طبعاً عربي دي او دا قطعاً په هغو کلمو کې نه شي راتللای چې پښتو ریښه لري.

سمه پښتو بڼه	ناسمه بڼه	
ساپی	صافی	
اپریدی	افریدی	
خوشال	خوشحال	
الینګار	علینګار	
الیشنګ	علیشنګ	او ګڼ شمېر نور

(ع) په هغو کلمو کې راتلای شي، چې عربي وي، قطعاً په هغه کلمه کې چې (ګ) په کې وي، (ع) او دا نهه نور توري نه شي راتلای، نو ځکه د (ا) پر ځای په (ع) د الینګار لیکل تېروتنه ده، دا قاعده له (افغانستان) پرته چې (ف) په کې راځي او هغه هم

(۱) پښتو ګړښود، محمدسرور وکیلي، د ساپي د پښتو څېړنو او پراختیا مرکز، پېښور، ۱۳۸۷ ل کال، د مخ.

اصلاً د اوږدو تعاملاتو نتیجه ده د (افغان) کلمې اوسنۍ بڼې تر ډېرو پړاوونو وروسته دا حالت غوره کړی، نور نو په پښتو کلمو کې دا توري نه شي راتللای، نو ځکه باید پښتو کلمې په خپله پښتو بڼه ولیکل شي.

پنځم څپرکی

په پښتو کې د سربلونو او اوستر بلونو سم استعمال

په پښتو لیکنۍ برخه کې یوه ستونزه همدا دسربلونو او اوستربلونو ناسمه کارونه ده. سره له دې چې د لیکدودو له مخې، سربلونه او اوستربلونه لکه څنګه چې دي همغسې لیکل کېږي، خو د کارونې سم ځایونه یې له ځینو کسانو څخه غلطېږي او یو د بل پر ځای یې کاروي. کله چې هر سربل له خپل اوستربل سره را نه شي او یا هم د یوه سربل پر ځای بل هغه راشي، نو د جملې مانا بدلوي او هغه مقصوده مانا چې باید ور یې کړي، نه ورکوي. مخکې تر دې چې د سربلونو او اوستربلونو پر شننه پیل وکړو ښه به وي چې نوموړي مورفیمونه تعریف کړو.

سربلونه او اوستربلونه: هغه نه ګردانېدوونکي مقید مورفیمونه دي، چې په خپلواکه توګه کومه مانا نه ښندي، بلکې له خپلواکو نامقیدو مورفیمونو سره یو ځای یوه مانا او مفهوم رسوي.

الف- سربلونه(پیشیني) Prepositions:

هغه ادات دي، چې تر یو نوم دمخه راځي او په جمله کې د هغه حالت او دریځ څرګندوي .

ب- اوستربلونه (پسيني) Post Positions:

هغه وييكي دي، چې په يوه جمله يا فقره كې تر يوه نوم وروسته راځي.([1]) پوهاند دوكتور مجاور احمد زيار د د سربلونو او اوستر بلونو په اړه وايي:

((سربلونه Prepositions او اوستر بلونه Post Positions هغه كوشني ناخپلواك او نااوړېدوني ډېرپېښې (كثير الوقوع) او ډېر كارنده ژبني توكونه يا وييكي Paraticles دي، چې په يوه جمله كې يې د خپلواكو توكونو يا نومونو (صفتونو، ضميرونو او شمېر نومونو) په ملتيا مانا او دنده څرګندېږي، سره له دې چې سربلونه او اوستربلونه د جملې يا په بله وينا، په ناخپلواكو او مرستيالو توكونو كې راځي او مانا او پازه يې د همدغو نومونو يا كړونو او كړولونو په ګاونډېتوب كې څرګندېدی شي، خو دا چې پر دغو آرو يا خپلواكو يو ډول اغېز لري او د هغوی دريځونه اوپېرونه (حالتونه) څرګندوي، نو اداره كوونكي، چلوونكي يا واكمن توكونه هم بلل كېږي.)) ([2])

سربلونه او اوستر بلونه كه نا سم وكارول شي د جملې مانا ته بدلون وركوي او نحوي جوړښت يې بدلېږي، دلته به يې څو بېلګې وړاندې كړو. دا ډول تېروتنې ډېرې كېږي، وګورئ دا مثالونه چې د (له) پر ځای يې (د) كارولی دی.

(۱) پښتو غړپوهنه او وييپوهنه، پوهنوال محمد صابر خوېشكی، د افغانستان د كلتوري ودې ټولنه، ۱۳۸۰ ل كال، ۲۵ مخ.

(۲) پښتو پښويه، پوهاند دوكتور مجارو احمد زيار، دانش خپرندويه ټولنه، ۱۳۸۲ ل كال، ۱۳۰ مخ.

يو ناظم ويلي: تل به دې ساتم (د) پردو وطنه!

د ناظم اصلي هدف دلته دا دی، چې خپل وطن (له) پردو څخه وساتي، خو څرنګه چې ده په ناشعوري توګه د (له) پر ځای (د) کارولی نو دلته دا مسره داسې مانا ورکوي، چې ناظم (د پردو وطن ساتي نه خپل، او دا هغه مانا ده، چې شاعر یا ناظم اصلاً نه ده غوښتې، خو د (د) د ناسمې کارونې له امله د شاعر د زړه مانا معکوسه شوې ده.

یا دا بله بېلګه:

ته خو به (د) زلفو کوځې جوړې کړې – زه به دې شلېدلي ګرېوان څه وکړم (خاطر)

دلته هم په ناشعوري ډول د (له) پر ځای (د) راوړل شوی ، د شاعر هدف دا دی چې (له زلفو) کوڅې جوړې شي، نه (د زلفو کوڅې)، خو څرنګه چې شاعر (د) سم نه دی کارولی، نو ځکه خو دا بیت هغه مانا اصلاً نه ورکوي، چې شاعر په زړه کې جوړه کړې وه. دا ډول تېروتنې په ادبي متونو کې دومره زیان نه پېښوي، خو په حقوقي ، جزایي او سیاسي متونو کې دا ډول ګرامري تېروتنې د شخص او ټولنې سیاسي ژوند بربادولای شي.

په (په) او (پر) کې هم دا ډول تېروتنې کېږي، (په) اصلاً دفاعلي حالت لپاره راځي، په یوه جمله کې چې شخص یو فاعل وي یا فاعلي حالت ولري او (پر) د مفعولي حالت لپاره دی.

(زه په احمد سياسي کار کوم.) مانا دا چې احمد مې د سياسي کار لپاره د يوې وسيلې يا فاعل په توګه ګومارلی، احمد خپله اجرا کوونکی دی، خو دا بله جمله چې:

(زه پر احمد سياسي کار کوم.) دا مانا ورکوي، چې زه غواړم احمد دسياسي کار له لارې تشويق کړم، چې له ما سره په سياسي مبارزه کې راګډ شي، يانې دلته احمد کوم کار نه اجرا کوي، بلکې کار پرې اجرا کېږي.

(زه ځم چې په ډاکټر غاښ وباسم.) يانې دا چې زما غاښ رنځور دی او ډاکټر ته ځم چې غاښ مې وکاږي. خو دا بله جمله: (زه ځم چې پر ډاکټر غاښ وباسم.) دا مانا ورکوي چې زه د ډاکټر غاښ وباسم. يانې دا چې د (په) او (پر) ناسم استعمال د جملې مانا سرچپه کوي.

زموږ په کندهارۍ لهجه کې د (پر) او (په) کارونه ډېره دقيقه ده، خو په ختيزې او مرکزي لهجې کې دا کارونه دقيقه نه وي، نو که څوک غواړي (په) او (پر) دقيق استعمال کړي، د کندهارۍ لهجې معيارونه ورته ډېره ګټه رسولای شي.

دغسې د نورو سربلونو او اوستربلونو کارونه هم در واخله. دلته به موږ هر سربل دهغه له خپل اوستربل سره لړ په تفصيل وڅېړو.

۱) په : چې له (کې) اوستربل سره اړوند نوم، تون يا ظرفي حالت څرګندوي، لکه: په (ټولګي کې) له (پورې) اوستربل سره بل ډول تونپېر، يا په بله وينا، يو تړاو او پيوستون ښيي، لکه: په ځان پورې، په تا پورې، ستا په خبرې پورې (به ارتباط گپ شما)

له " سره" اوستربل سره یو لوښنپېر(الي حالت) راښیي، لکه: په بیاتي سره، په چړې سره، په وینا سره، په زور سره، په خوښۍ سره.
له "پسې" او ستربل سره یو بل راز تونپېر یا پرله پسېوالی څرګندوي، لکه په تاپسې، په سختۍ پسې اساني راځي، په ژمي پسې پسرلی دی، کله کله ترې "سره" اوستربل لوېدی هم شي، لکه: په چاړه، په خوښه که په زور وي، له مظلوم به د ظالم لاس لنډېږي. په تا اړه نه لري (په تا پورې اړه نه لري). په لیکاني لیک کېږي (په لیکاني سره لیک کیږي). مګر(په کور) له (په کور کې) سره یو راز نه دی. ځکه (په کور) له آره (پر کور) دی چې ظرفي نه، بلکې استعلایي مانا ښندي. همدا راز په وخت، په کال، په مازیګر، په بجو ... د پر وخت ، پر کال، پر مازیګر، پر بجو... ناسم، یا نا کره ښې دي. همدا خبره ده چې موږ (په پښتو لیکل) او (پر پښتو لیکل) سره تو پیروو.

۲) پر : یو باندینی(استعلایي) سربل دی، چې یو اړوند اوستربل" باندې" یې زیاتره غورځېږي، لکه: پر مېز باندې یا پر مېز، پر ځمکه باندې یا پر ځمکه، پر زړه باندې یا پر زړه، پر سر باندې یا پر سر، پر زړه یوه څه (او) پر خوله بل څه، پر وخت، پر کور، پر کابل، پر ورځ، پر شپه، پر ماښام، پر لسو بجو، پر ۱۳۵٦ ل کال او داسې نور . " پر میاشت" دومره نه ویل کېږي، بلکې " په میاشت" کې زیاتره کره برېښي.

"پر" هم د "په" غوندې زور پای نومونه زیاتره پر اوښتي پېر نه اړوي. له کندهارۍ او تاریخي ادبي پښتو پرته نور زیاتره

ګړدودونه "په" او "پر" سره ګډوي او پر يوه وخت دواړه په الي، ارتباطي، استعلايي او پر له پسې (تسلسلي) مانا کاروي. خو په يوه کره ليکنۍ پښتو کې د دغو دواړو سربلونو توپير اړين دی. يو ژبنی آر هم دا دی، چې دوه توکونه يا دودونه په تاريخي او اېتمولوجيک ډول هېڅکله هممانيز او همپازيز نه وي. د همدغه آر په ترڅ کې سپمايي آر هم سمبالېږي. که په ګړنۍ ژبه کې دغه آرونه دومره پر ځای هم نه شي، مګر په ليکنۍ ژبه کې ځو اړخيز ګټور نقش لري.

توپير يا نه ګډون، چار وېش او سپما د نړۍ د هرې ژبې بنسټ جوړوي، په دې توګه په کار دي (په پښتو ليکل) داسې مانا کړو چې يو څه په پښتو ژبه ليکل کېږي، نه په بله ژبه. (پر پښتو ليکل) دا مانا چې د پښتو په اړه کې څه ليکل کېږي، نه د بلې ژبې يا بلې سکالو په اړه. همدارنګه (پر کابل اوسېږم) دا مانا چې د کابل ښار په شاوخوا کې اوسېږم او (په کابل کې اوسېږم) دا چې دننه په کابل يا کابل ښار کې اوسم.

په پارسۍ کې هم د"به" او "بر" توپير په زاړه ادب او اوسني ايراني ادب او ليکنه کې پوره څرګند دی. همداسې يې په هندي کې هم در واخله. د "پر" بل اوستربل "سربېره" دی چې ناسم ډول يې "برسېره" هم لږو ډېر دود لري. دغه اوستربل هېڅکله نه غورځول کېږي، که نه مانا يې له " باندې" سره ګډېږي او سره يو کېږي.

"پر" چې د وييکنومځري (آداتي ضمير) "پرې" پر ځای هم کارېږي او په کندهاري ګړدود اړه لري، هم د يادو شويو ژبنيو

آرونو له مخې په تولیزه لیکنۍ پښتو کې د منـنې وړ نـه برېښـي. همداسې "تر" او "په" هم در واخله چې "ترې" او "پـې" یـا "پـرې" سره ګډول یې ګډوډي پېښوي.

۳) د : یو ډېر پېښی تولي(اضافي یا ملکي) سربل دی، چـې لـه "کره" او "غوندې" پرته نور ساده او آر اوستربلونه نـه لـري، بلکـې بې شمېره بدل، درغلي (کاذب) یا په بله وینـا بېلښتـي، تـړښتي او غوندېز (فقره یي یا عبـارتي اوسـتربلونه ورسـره غـاړه کېـږي. لـه مهالنومونو سره بې له اوستربلونو کړولونه جوړوي، لکه: د شپې، د ورځې، د غرمې... خو تـر ټولـو زیاتـه او بنسـټیزه پـازه یـې د دوو نومونو تر منځ د تول (اضافت) اړیکي ټینګونه ده.

۴) تر : چې د "پر" بډ (مقابل) سربل دی، هغه دا چې " تر" ترهـر څه له مخه د " پر" غوندې د "بانـدې" نـه، چـې د "لانـدې" مانـا ښندي، له دې کبله یې لومړی اوستربل"لاندې" دی چې، هېڅکله غورځېدنه، نه مني، لکه: (تر مېز لاندې) چې "تر مېز" بیا ګرد سـره بله مانا ښنـدي او هغـه تـوني او مهـالي پیوسـتون دی، لکـه: تـر ننګرهاره، تر مازیګره چې اوستربل "پورې" یـې هرومـرو ملتیـا نـه کوي. درېیم اوستربل یې "وروسته" یـا " را وروسـته" کـړول دی، لکه: تر غرمې وروسته یا تر غرمې را وروسته، تـر ځلمـي را وروسـته زما وار دی... له څلورم اوستربل څخه (ځنې- نه) سره پرتلیز جاج نه ښندي، لکه: تر تا څخـه زه ښـه یم، چـې د دغـه اوسـتربل پـه غورځېدو، "ترتا" هم سم راځي. د دې پر ځای چې د نورو ژبو پـه پېښو(سړنی کال د پروسږکال په نسبت ډېـر ورنـدی دی)، ووایـو:

(سړنی کال تر پروسږکال ډېر ورندی دی) لنډ او کره راځي. "تـر" پر دغه پرتليز(نسبي يا تدريجي) مانا له "له" سـربل سـره هممـانيزه کېږي. خو دا چې (له- ښخه) تر هر څه له مخه وتون پېر (منشايي) حالت څرګندوي، نو يې بيا هم له (تر – څخه) سره ګډول په کـار نه دي، يا لږ تر لږه بېځايـه دي، لکـه: ننګرهاريـان چـې وايـي: د کوره په سارا خوښ يم – د وېشه په تالا. خو دا چې په ګـډه کـره ليکنۍ پښتو کې دلته د پرتلې مانا موخه (مطلوب) ده. نو (تر کـوره پر سارا خوښ يم – تر وېشه پر تالا) ترې سم برېښي.

دغه راز په شمال ختيزو ګړدودو کې د (په) ، (تر)، (لـه) پـر ځـای هم زياتره (د) کارېږي چې دا هم له ژبني آر معيار څخه چپ بلل کېږي، لکه: د ځلمـي پسـې، د ننګرهـار پـورې، د مېـز لانـدې، د ننګرهار نه، د ځلمې سره د کندهاره راغلم، د پښتو ټولنې د لغـاتو د څانګې د خوا. ځلمي سره، تا نه يا ستا نه ... کره ډول يې : پـه ځلمې پسې، تر ننګرهـارپورې، تـر مېـز لانـدې، لـه ننګرهـاره، لـه ځلمي سره له کندهاره راغلم ، د پښتو ټولنې د لغاتو د څانګې له خوا، تر تا (څخه) زه ښه يم...

۵) له : چې له (څخه، نه يـا ځـنې) اوسـتربل سـره لـه آره د يـو نوم(وتون پېر) يا منشايي حالت څرګندوي،لکه: لـه سيسـتانه يـا لـه سيستان څخه، يا له سيستان نه او يا لـه سيسـتان ځـنې. پـه دويمـه "نسبتي" مانا يې کارول دومره کره نه برېښي، لکه: پاس چـې ورتـه ګوته ونيول شوه.

"له" له دویم اوستربل "سره" د ملګرتیا (معیت) جاج ښندي، لکـه: له ځلمي سره تر هرات پورې ملګری وم او داسې نور. په دغه مانا یې اوستربل (سره) پر (څخه یا څه) اړول لـه ګـډې کـره لیکنـې پښتو څخه چپ برېښي، که څه هم په ځینو ګړدودو او د خوشال په وینا کې "څخه" د "سره" پر ځای هم ډېر کارول کېږي. په هـره توګه باید (له ځلمي سره) او له (ځلمي څخه) په یـوه مانـا ونـه کارول شي. د " سره" اوسـتربل غبرګـون (تکـرار) د سـره لـه " تـر څنګه" د " باوجود" مانا ښندي، لکه: " سره لـه" ناروغـې لمبـا تـه ولاړم. یا: " له ناروغۍ" " سره سره" لمبا ته ولاړم " سره له" د ترښتي سربل په توګه له "څخه" او ستربل سره غاړه کېږي او پیل ښووند کړول را منځته کوي،لکه سر له ننه، سر له مابنامه. توني، لکه سر له همدې څپرکي... دربیم اوستربل یې " وروسته" دی چې مهالي او توني کړول (قید) ورسره جوړوي او له (تر) سره یې پاژه یو کېـږي، لکه: له غرمې وروسته کور ته ځم چې البته (تر غرمې وروسته) ترې زیات کره برېښي، په بله وینا (وروسـته) د "لـه" نـه ، بلکـې د " تـر" معیاري اوستربل دی.

څلورم اوستربل یې " راهیسې" دی چې یو مهالنی کړول ورسـره جوړوي، لکه: له پروسږ کال راهیسې، لـه ډېـرو کلـو راهیسـې، لـه پخوا راهیسې... په دې توګه " راهیسې" د یوه اوستربل په توګـه باید په (نوم یا نومغونډ) پورې سـیده ونښلـول شـي او بـل کـوم زیاتي او ستربل یا بل ژبنی توک ترې له مخه نه شي، په بلـه وینـا: (له ډېرو کلو را په دې خوا) یې هممانیز انډول دی، خو د پارسې (از سالها به اینطرف) ټکي پر ټکـي اړونـه ده او دومـره روانـي او

لنډون هم نه لري. د "له" پنځم اوستربل " پرته" دی چې د "سره" بډ او مقابل جاج ښندي، دا مانا چې د اړونـد نـو م ملګرتیـا نـه، چې بېلتیا او نشتوالی څرګندوي، لکه: له بللو پر تـه نـا بللـي هـم راغلي وو.

٦) "بـې" : چـې زیـاتره د "نـا" غونـدې یـو سـتاینومیز(صـفتي) مختاړی دی، لکه: بې کوره، خو لږ و ډېـره سـربلي ځانګړتیـا هـم لري او هغه زیـاتره د " لـه" پـه ملګرتیـا او د یـوازیني او سـتربل (څخه، نه یا ځنې) په درلودلو، لکه بې لـه تـا څخـه، بـې لـه هغـه څخه، چې (بې له تا) او (بې له هغه) هم ویـل کېـږي. د منځنـي پېر په شعر کې یې "بېتا" د ردیف په توګه هم کارول شوی دی.

٧) " و" : یو پخوانی سربل دی چې لـه "تـه" اوسـتربل سـره د ورتلـونېېر (مفعـولي حالـت) څرګنـدوي. پخـوانی څـرک یـې پـه لویدیزو (کندهاري) ګړدودو کې پاتې دی او نورو ټولو ګړدودو لـه لاسه ورکړی او د هغه اوستربل "ته" یوستوی کاروي، لکـه: (و) تـا ته وایم، (و) ښوونځي ته ځم...

د منځنی دورې شاعرانو هم ډېر کارولی دی او لا کله یـې دویم ځلي تر نوم وروسته هم راوړي او له اوستربل"ته" سره یې بیا هـم پتلیز(جوخت) نښلولی، لکه رحمان بابا چې وایي:

خدای وما وته ښکاره کړ هغه لمر بیا.

ځینو بیا د پارسی د "به" غوندې بې اوستربله هـم کـارولی دی، لکه پیر محمد کاکړ چې ویلي دي:

سوز ګداز د محبت وهسې مارا.

په هره توګه د ویونکو د ډېرښت پــه لاســوند تــر (و ـ تــه)، (تــه) زیات معیاري ارزښت لري.

۸) " لکه" : لکه "د" په برخه کې چې ورتــه نغوتــه وشــوه، پــر دې سربېره چې لــه دغــه تــولي ســربل ســره ډېــر درغلــي اوســتربلونه رامنځته کوي، د یووستوي سربل په توګه هم له ځانه ســره یــو لــړ بېلابېل ساده وییکي، لکه : غوندې، هومره، هسې... ملګري کوي: (لکه) زمري (غوندې)، (لکه) غر (هومره)، (لکه) ګل (هسې)...([1])

دلته به د پښتو سربلونو او اوستربلونو دواړو لنډیز راوړو:

سربل	اوستربل	مثال
په	کې	زه په کوټه کې یم.
په	سره	په زیار او زحمت سره بری حاصلېږي.
په	پورې	په چا پورې نه خاندم.
په	پسې	په تا پسې نه ځم.
پر	باندې	زه پر څوکۍ باندې ناست یم.
پر	سربېره	پر دې کار سربېره نور کارونه هم لرم.
د	لپاره	د خبرو لپاره وخت نه لرم.
د	غوندې	د مزدور غوندې یې وګڼه.
د	کره	د احمد کره نه ځم.
تر	لاندې	ترمېز لاندې پروت دی.

۱ - پښتو پښویه، پوهاند دوکتور مجارو احمد زیار، دانش خپرندویه ټولنه، ۱۳۸۲ ل کال، ۱۳۲- ۱۳٦ پورې مخونه .

تر	پورې	تر ښوونځي پورې ځم.
تر	وروسته	تر غرمې وروسته راځم.
تر	څخه	تر ځوزه (څخه) ګل ښه دی.
تر	دباندې	تر کوره باندې ووځه.
تر	پرته	تر ځلمي پرته ښه سړی نه شته.
له	سره	له ځلمي سره ځم.
له	څخه(نه)	له احمد څخه(نه) مې کتاب واخیست.
له	وروسته	له غرمې وروسته کور ته ځم.
له	راهیسې	له پرون را هیسې کار لرم.
له	پرته	له احمد پرته محمود هم راغلی و.
بې	څخه	بې اوبو څخه ژوند نه کېږي.
و	ته	و تا ته مې ووې. [1]

(۱) پښتو غږپوهنه او وییپوهنه، پوهنوال محمد صابر خوېشکی، د افغانستان د کلتوري ودې ټولنه، ۱۳۸۰ ل کال، ۲۵ او ۲٦ مخونه.

شېرزم څپرکی

په پښتو کې د ليکنښو سمه کارونه او اړتيا

ليکنښې که څه هم خاصې مانا واله کلمې نه دي، خو داسې نښې نښانې دي، چې د يوه متن د عبارت او فقرې په سمه لوستنه رسمونه او د مانا په سم لېږد کې مرسته کولای شي. که ليکنښې نه وي يو متن کېدی شي په سختۍ ولوستل شي او هغه مانا ورڅخه وا نه خيستل شي چې د ليکوال ورڅخه مقصد او هدف وي. ليکنښې د نړۍ په اکثرو ژبو کې تقريباً سره ورته دي، هغه ژبې چې عربي ليکدود تعقيبوي، طبعاً ليکنښې يې يو ډول دي، خو په انګليسي، روسي او نورو ژبو کې چې ليکدود يې له پښتو ليکدود سره توپير لري، ځينې ليکنښې يې د هغو معکوسه بڼه خپلوي، خو په دې ژبو کې هم اکثره ليکنښې همدې ته ورته دي.

ليكنښې د انشاء د سمون لپاره ضروري دي، يو ښه انشايي متن همغه دی، چې ليكنښې په كې په دقت سره مراعت شوې وي. موږ به دلته په پښتو كې د كارېدونكو ليكنښو او د هغو د كارونې ځايونو ته نغوته وكړو:

۱- لمن ليک (حاشيه):

كوم وخت چې له يوه اثر څخه عبارت يا مفكوره رانقل كېږي، بايد په لمنليک كې د ليكوال، د كتاب د خپروونكې موسسې ، د چاپ نېټې او د كتاب صفحې ته په ترتيب سره اشاره وشي، لكه دا لاندې مثال:

ګل پاچا الفت، لوړ خيالونه او ژور فكرونه، پښتو ټولنه، ۱۳۳۵، ۲۹ مخ.

كه چېرې كتاب په بيبلو ګرافۍ كې معرفي كېږي، تر اصلي نوم تخلص مخكې راوړل كېږي لكه:

الفت، ګل پاچا، لوړ خيالونه او ژورو فكرونه، پښتو ټولنه، ۱۳۳۵، ۲۹ مخ.

كله كله د كتاب د چاپ ځای او نېټه په ليندېو كې نيول كېږي، لكه:

ګل پاچا الفت، لوړ خيالونه او ژور فكرونه (كابل: پښتو ټولنه، ۱۳۳۵) ۲۹ مخ.

كه چېرې څېړونكی غواړي له يوې مجلې څخه عبارات راواخلي، نو دمقالې نوم د نقل د نښو تر منځ ليكي. ورپسې د مجلې نوم، د چاپ ځای او نېټې او مخونو ته اشاره كوي، لكه:

محمد صدیق روهي، " فولکور څېړنې میتودولوجي" د فولکور او ادب ټولنه، ۱۳۵۲، لومړی ګڼه، لومړی کال، ۸ مخ.

۲- شمېرنه:

که چېرې شمېرنه په یوه کرښه کې راځي باید د لیندیو په منځ کې ونیول شي، لکه:

د څېړنې درې مهم ګامونه دادي: (۱) فرضیه، (۲) د موادو را غونډونه، (۳) نتیجه. که چېرې عددونه په نوې کرښه کې راځي، په لاندې توګه لیکل کېږي:

۱- یا په دې ډول: ۱)

۳- شارحه(:):

دا نښه د یوه لغت یا فقرې د شرح کولو لپاره استعمالېږي. کله چې لوستونکی دا نښه وویني هغه ته دا توقع پیدا کېږي، چې راتلونکی عبارت به له وعدې سره سم پر مطلب باندې نوره رڼا هم اچوي او یا به نور څه ورباندې زیات کړي. دا لاندې نمونې وګورئ:

د انسان د ژوند هدف څرګند دی: سعادت.

د سیاستمدار لپاره دا خواص ډېر دي: درې درجې جرئت او یوه درجه پوهه.

له خلکو نه په زور احترام مه غواړئ، بلکې خپل ځانونه د احترام وړ وګرځوئ: خلک هغه چا ته احترام کوي چې هغه له نورو توقع نه کوي.

۴- لیندۍ ( ) :

کله چې د یوې جملې په منځ کې معترضه جمله راشي، د لیندیو تر منځ نیول کېږي. که څه هم معترضه جمله د دوو سر چپه واوونو تر منځ هم نیول کېدی شي، مګر لیندۍ په هغه صورت کې راځي، چې معترضه فقره له اصلي جملې سره ډېر توپیر ولري.

په عمومي ډول لیندۍ په دې لاندې ځایونو کې استعمالېږي:

۱- کله چې معترضه فقره د اصلي جملې په منځ کې راشي، لکه دا لاندې نمونې:

زه به سبا (که خدای کول) خوست ته ځم.

د خوشال خان دستارنامه د پلوتارک او کوینتلیان (چې دوی دواړه د ښوونې او روزنې په برخه کې ډېرې مهمې نظریې لري) له اثارو سره د مقایسې وړ ده.

۲- هغه رقمونه او ابجد توري چې د وېش د ښودلو لپاره راځي د لیندیو تر منځ نیول کېږي، لکه:

د اسلام پنځه بناوې دا دي: (۱) کلمه، (۲) لمونځ، (۳) روژه، (۴) زکواة، (۵) حج.

۳- په قانوني او تجارتي پاڼو کې د پیسو مقدار لوړې په تورو او ورپسې د لیندیو تر منځ پـه رقمونـو لیکـل کېـږي، لکه:

د دې ترون له مخې به د نوموړي کور میاشتنۍ کرایه یو زر او دوه سوه پنځه ویشت(۱۲۲۵) افغانۍ وي.

۴- پوښتنښې یا د ندا علامې چې د شک یا طنـز او کترې په توګه استعمالېږي باید د لینـدیو تـر مـنځ ولیکـل شي، لکه:

په ازاده نړۍ (؟)کې ازاد مطبوعات (!) د محرومې طبقې په ګټه (؟)کار کوي.

۵- ویر ګول(/):

ویر ګول لفظ د لاتیني له (ویرګوله) څخـه اخیسـتل شـوی دی، چې په اصل کې واړه میل یا سیخ ته ویل کېږي. د ویر ګـول نښـه چې دلته د دوو لیندیو تر منځ ښودل کېږي (/) په انګلیسي کې د (بار) په نامه هم یادېږي. زموږ زیات شمېر لیکوال سرچپه واو (،) ته ویرګول وایـي، مګـر د انګلیسـي قاموسـونه او د لیکوالـۍ پـه اړه کتابونه ویر ګول او سرچپه واو(کامه) دوی بېلې نښې ګڼي.

۱- معمولاً د (او / یا) تر منځ د ویرګول نښه ایښـودل کېـږي، کـه موږ دا لاندې جملې ولولو:

(هلکان او / یا نجونې د والیبال ننداره کـوي) مانـا دا ده چـې هلکان او نجونې، یا هلکان یا نجونې د والیبال ننداره کوي.

۲- ویرګول د نېټې د لیکلو لپاره هم استعمالېږي. مثلاً د دې پر ځای چې د ۱۳۵۲ کال د چنګابښ شپږویشتمه نېټه ولیکو، کولای شو د اسانتیا لپاره ویرګول استعمال کړو او داسې یې ولیکو: ۲٦/۴/۱۳۵۲

۳- کله کله د یوه بیت د مسریو تر منځ فاصله نه پرېښودل کېږي پر ځای یې د ویر ګول نښه استعمالوي، لکه د خوشال خان خټک دا بیت:

درست پښتون له کندهاره تر اټکه/ سره یو د ننګ په کار پټ او اشکار

٦- کامه (سرچپه واو) (،):

په اکثرو لوېدیزو هېوادونو کې کامه د (و) په بڼه لیکل کېږي مګر په پښتو او دري کې د دې لپاره چې (واو) ونه لوستل شي سرچپه یې لیکي، د تنقیط په نښو کې کامه ډېره زیاته استعمالېږي او په مختلفو ځایونو کې ترې کال اخیستل کېږي:

۱- د بېلولو لپاره:

الف) اوږدې جملې چې له څو ساده جملو څخه جوړې شوې وي د کامې په واسطه بېلېږي، لکه دا لاندې مثالونه:

توریالي زما لیک ته لا تر اوسه ځواب نه دی ورکړی، دا ګومان مې نه شي چې تر دې وروسته به ځواب ورکړي.

ده زیار وایست چې سنګ له ځانه سره ملګری کړي، مګر سنګ هېڅکله دا نه شوه منلای چې بې سببه د چا دښمنۍ ته ملا وتړي.

ب) یوه مقدماتي فقره له اصلي جملې نه جلا کوي، لکه:

د دې ترون پر اساس، غړي هېوادونه تعهد کوي چې په ښوونه او روزنه کې به له تبعيض نه کار نه اخلي.

تر ډوډۍ خوړلو او لاس مينځلو وروسته دوی سينما ته ولاړل.

ج) معترضه جمله يا فقره د دوو کامو ترمنځ نيول کېږي.

زه به د خالي په ورځ، که خير وي، تاسې کره درشم.

پښتو ټولنه بايد د پښتو ليکدود د يووالي لپاره چې په حقيقت کې د دې ټولنې د تاسيس يو عمده هدف دی، اوچت ګامونه واخلي.

د) د يو لړ مختلفو کلمو د جلا کولو لپاره، لکه:

ده خپل کتابونه، قلمونه، بکس او نور تدريسي لوازم له ځان سره واخيستل.

هـ) ددې لپاره چې جمله يا شعر غلط ونه لوستل شي، لکه دا لاندې مثالونه:

ما، ماما ته يو کتاب راوړ.

ماما، ما ته يو کتاب راوړ.

د رحمان بابا دا لاندې بيت وګورئ چې لومړی شکل يې سم او دويم شکل يې ناسم دی:

ډېر عزيز دي موم د لان تر سنګدلانو
ته يو څاڅکی شه د اوښکو، ګوهر مه شه
ډېر عزيز دي موم دلان تر سنګدلانو
ته يو څاڅکی شه، د اوښکو ګوهر مه شه

و) د زرګونو او مليونونو د بېلولو لپاره، لکه:

نومـوړي شـرکت پـه تېـر کـال کـې پنځـه دېـرش مليونـه (۳۵،۰۰۰،۰۰۰) افغانۍ خالصه ګټه کړې ده. د ده مياشـتنی معـاش ۴٦۲، ۵ افغانۍ دی.

يادونه: د ټلېفون نومره، د کوڅې نومره او تاريخي کلونـه کامـه نه غواړي.

۲- د ترلو او بندولو لپاره:

الف) په معترضه فقرو او الفاظو پسې بايد کامه راوړل شـي، لکـه: زما په عقيده، که ته موافقه کوې يا يې نه کوې، له همينګوی سره په داستان ليکلو کې څوک سيالي نه شي کولای.

ب) تر منادي وروسته کامه راځي، لکه: زلميه، اجازه ده چې لـه تا نه يوه پوښتنه وکړم.

۳- د حذف شوي عبارت په ځای کې:

په دې کوټه کې څلور تنه کېني، په هغه بله کې پنځه تنه.

۷- ټکی(۰):

په ليکنه کې ټکی او کامه تر ټولو زيات استعمالېږي.

د ټکي د استعمال ځايونه په لاندې ډول دي:

۱- د بيانيه جملې په پای کې:

بريالی کور ته ولاړ.

لمر راوخوت.

۲- د نامخامخ پوښتنې په پای کې:

ده له مانه پوښتنه وکړه چې څه وخت به وزګار شم.

یادونه: په پښتو کې د مخامخ او نامخامخ پوښتنې ترمنځ څوک توپیر نه کوي او ډېر ځله د نا سم پوهاوي سبب ګرځي. پورتنۍ جمله د نالوستو (بې تعلیمه) پښتنو په نظر داسې ده:

ده له ما نه پوښتنه وکړه: " څه وخت به وزګار شم".

۳- د مؤدبانه غوښتنې یا د یوه ملایم امر په پای کې:

په یوه مناسب وخت کې دفتر ته راشه او له ماسره په دې اړه خبرې وکړه.

خپل کار ته توجه وکړه او احتیاط له لاسه مه ورکوه.

مهرباني وکړه دغه فورمه ډکه کړه او بېرته یې راولېږه.

۴- د لنډیز او اختصار لپاره:

د م.م.م. سرمنشي وویل چې باید په منځني ختیځ کې دایمي سوله منځته راشي.

یادونه: م.م.م. د ملګرو ملتو د مؤسسې مخفف شکل دی.

۸- پوښتنه (؟) :

پوښتنه په لاندې ځایونو کې راځي:

۱) د مخامخ پوښتنې په پای کې:

ستاسو نوم څه دی؟

ته څه وخت هرات ته ځې؟

۲) د شک او تردید لپاره:

دی له خپلو همکارانو سره همدردي (؟) لري.

۳) د ټوکو او مسخرو لپاره.

۹- سیمیکولن یا ممیزه: (؛)

د ممیزې استعمال یو څه دقت غواړي. آسانه لار دا ده چې ووایو په اکثرو هغو ځایونو کې چې ټکي راځي ممیزه هم استعمالېدی شي. که چېرې دوی جملې چې تقریباً یو له بلې سره مساوي وزن او اهمیت ولري، څنګ په څنګ راشي د هغو ترمنځ ممیزه استعمالولای شو، لکه دا لاندې مثالونه:

مورِ دوی ته دلیلونه وویل؛ خو دوی له مورِ سره ملګرتیا ونه کړه او خبره یې راسره ونه منله.

په تېر کال کې حکومت د قاچاق مخه ونیوله؛ بدې خورو ته یې سزا ورکړه؛ اختلاس کوونکي یې محاکمه کړل؛ او د اجتماعي عدالت د تامینولو په برخه کې یې په هر اړخیزو اقداماتو لاس پورې کړ.

۱۰- درې ټکي (...):

درې ټکي په دې لاندې ځایونو کې راځي:

۱) په ارادي توګه دځینو الفاظو حذفول.

بشپړه جمله: ځینې خبرې باید واورېدل شي، ځینې خبرې باید په یاد کې وساتل شي او ځینې خبرې باید ښې تحلیل شي او فکر ورباندې وشي.

حذف شوې بڼه: ځینې خبرې باید واورېدل شي، ځینې ... باید په یاد کې وساتل شي او ځینې ... باید بېې تحلیل شي او فکر ورباندې وشي.

۲) د داسې نورو پرځای:

زه ډېر ملګري لرم: زمرک، بریالی، سنک، غمی ... پښتو، دري، سنسکرېټ، انګلېسي ... آریایي ژبې دي.

۳) د نیمګړې جملې په پای کې:

د غونډې په لمن کې، د چینې ترڅنګه، د ونې تر سیوري لاندې ... زمری او غوټۍ څنګ په څنګ کښېناستل د راز و نیاز خبرې یې شروع کړې...

۴) د تاکید لپاره د وړو جملو بېلول:

دا کار نن وکړه ... معطلي مه کوه... سبا به پښېمانه شې.

۵) کله چې د بل چا قول رانقلوو، حذف شوي عبارتونه د درو ټکو په واسطه ښودل کېږي. که حذف شوی عبارت د جملې په پای کې راغلی وي او جمله ورباندې ختمه شوې وي څلور ټکي اېښودل کېږي، درې یې د حذف شوي عبارت پر ځای او یو ټکی د جملې د پای لپاره.

۱۱- نقلښه (( )) :

نقلښه په لاندې ځایونو کې استعمالېږي:

۱) د یو چا د خبرو نقلولو لپاره:

سنک وویل: " مور په جنګ هم پوهېږو او سوله مو هم زده ده."

یادونه: که د نقلنښو ترمنځ نقلنښې راشي هغه د مفردو نښو په بڼه لیکل کېږي، لکه:

زمرک وویل: " زه د انتون دا خبره نه هېروم چې وایي: زړه ورتوب، بیا هم زړه ورتوب، همېشه زړه ورتوب."

۲) که له یوه اثر نه څو پراګرافه رانقلېږي باید د هر پراګراف په سر کې نقلنښې راشي، لکه:

" په عراق کې عربي ویونکي پنځه ملیونه شپږ سوه پنځوس زره تنه دي".

" په ترکیه، ایران او افغانستان کې عربي ویونکي اته سوه دري دېرش زره تنه دي".

" په عربي متحد جمهوریت کې عربي ویونکي شپږ ویشت ملیونه اووه سوه پنځه دېرش زره تنه دي".

۳) د ویاند (نطاق) د تغییر په حال کې:

په کیسو او ډرامو کې چې د خبرو نوبت بدلېږي، نو د نوي ویاند خبرې معمولاً په نوې کرښه کې راځي او د نقل نښو ترمنځ نیول کېږي:

" خان میره، ما ګومان کاوه چې ته به ځومره غیرتي سړی یې، مګر خبر نه وم چې ته ګیدړ وختې ... د خپل لاس ټوپک مې درکړ چې ته به حیدر مړ کړې ... ".

" خان صاحب، له ځان سره به فکر وکړم. دلته خو زه څوک نه لرم چې مشوره او مصلحت ورسره وکړم".

۴) کله لیکوال ځانته خاصه اصطلاح وضع کوي، چې په محیط کې عمومیت نه لري، لکه: دی " ګیډیالوجسټ" دی له خپلې ګیډې لغتونه وضع کوي.
۵) د تاکید او توجه جلبولو لپاره:
"حق" ورکول کېږي نه، اخیستل کېږي.

٦) د مقالو عنوانونه:
په کابل مجله کې مې د " کنفرمیزم" په اړه مقاله ډېره خوښه شوه.
۷) د تمسخر لپاره ځینې اصطلاحات دنقل د کړښو ترمنځ لیکل کېږي.

۱۲- **فاصله** (-) :
د فاصلې نښه په لاندې ځایونو کې راځي:
۱) د لنډیز لپاره: کله چې څو فقرې یومطلب توضیح کوي او لیکونکي وغواړي چې لنډیز یې په وروستۍ فقره کې ذکر کړي فاصله استعمالوي، لکه:
ملي یووالی، د خلکو سوکالي، اجتماعي عدالت، اقتصادي پرمختګ – دا ټول زموږ د نظام اساسي هدفونه دي.
۲) د بس کولو او سرته رسولو لپاره: د دې نښې په واسطه لیکونکی خبره پرېکوي. دغه ډول استعمال اکثره په محاوره کې ډېر راځي، لکه:

سنک ته قار ورغی او ورته ویې ویل؛ " ته اصلاً په خبره ځـان نـه پوهوې. ما درته ویلي وو-".

۳) دمداخلې لپاره: کله چې د یوه مطلب په منځ کې نوی فکـر راپیدا شي او پخوانی مطلب اخلال کړي، لکه: کوم وخـت چـې زه په کندهار کې وم – دا خبره مې مخکې درته کړې ده.

۴) د معرفۍ لپاره:

کوم شی چې زما په ذهن کې یـې توپـان راپورتـه کـړی دی – هغه عشق دی.

۵) د معترضه جملې لپاره:

که سنک دې ولیـده – کـوښښ وکـړه چـې ویـې ویـنې – ماتـه ټلیفوني خبر راکړه.

۱۳- ستوری (*):

د ستوري نښه اوس ډېره نـه استعمالېږي. پخـوا بـه سـتوری د حذف شوي عبارت پر ځای او د لمنلیک لپاره استعمالېده. اوس د حذف شوي عبارت پر ځای درې ټکي راځي او د لمنلیک لپاره د کلمې پر سر رقمونه لیکل کېږي.

سـتوری اوس هـم د تبصـرې او د توجـه د جلبولـو لپـاره استعمالېدی شي.

۱۴- غږ نښه (!):

د غږ (ندا) نښه د هیجان، حیرانتیا، تاکید او امر لپاره راځي. چې یو قوي دلیل موجود نه وي، باید د دې نښې له استعمال نه ځان وژغورو. غږ نښه په لاندې ځایونو کې استعمالیږي:

۱) د تعجب، تاکید او هیجان د څرګندولو لپاره:

سنک په ربښتیا له خپلې وظیفې نه استعفا وکړه! څومره بې سنجشه کار!

ډاکټر وویل؛ " ته څومره خوشبخته یې! ستا او د مرګ ترمنځ فاصله ډېره کمه وه!".

۲) د امر او کلکې غوښتنې په حال کې:

ډېر ژر حرکت وکړه!

لطفاً زما په شخصي چارو کې مداخله مه کوه!

۳) د طنز او کترې لپاره: دلته ندا نښه د نقل د نښو ترمنځ نیول کیږي چې مثالونه یې پخوا راغلل.

۱۵ - لویې لیندۍ [ ] :

په ځینو وختو کې لویې لیندۍ تر معمولي لیندیو مخکې راځي. کله کله لویې لیندۍ د نقلنښو ترمنځ د لیکونکي د تبصرې لپاره راوړل کیږي، لکه:

برتراندرسل وایي: " دا چې فزیک په علت پسې نه ګرځي دلیل یې دا دی چې علت وجود نه لري. [دا د رسل شخصي نظریه

ده ټول فیلسوفان د دغـه نظـر ملاتـړ نـه کـوي.] زمـا پـه عقیـده علت..."([1])

۱٦- د ندایې او سوالیې مرکب شکل (!؟):

کله کله ځینې لیکوال د ندایې او سوالیې علامې دواړه څنګ په څنګ د یوې جملې په پای کې راوړي، خو شرط په کـې دا دی چې ندائیه به لومړی او سـوالیه بـه ورپسـې وي. پـه دې کـې د لیکوال هـدف دا وي چـې د هغـې پـه واسـطه لـه یـوې خـوا د لوستونکي توجه جلبوي او له بلې خوا یې په کې پوښتنـه غـرض وي. په لنډه وینا ویلای شو چې د یوې ډېرې مهمې پـوښتنې پـه پای کې د ندایې او سوالیې مرکب شکل راځي، لکه:

ته نه یې خبر چې د افغان انګلیس په یوې جګړه کې له پنځلس زره انګرېزي پوځ نه یوازې ډاکټر برایډن مړ ژواندی خلاص شوا؟

یا: ته نه پوهېږې د افغانسـتان د خلکـو ملـي پـاځونونو د نـړۍ سترې امپراتورۍ ړنګې کړې دي!؟

۱۷- درې ستوري (***) :

دغه نښه معمولاً د ډرام یا داستان په یوه پرده یا برخه کې چـې څو مفکورې په جلا جلا پراګرافونو کې څېړل کېږي، نـو د هـرې مفکورې تر پای ته رسېدو وروسته پـه یـو خـالي ځـای کـې درې ستوري (***) ایښودل کېږي.

---

(۱) کاندید اکاډمېسین محمد صدیق روهي، د څېړنې لارښود، د افغانستان د سیمه ییزو مطالعاتو مرکز، ۱۳۸۵ ل کال، (۷۹ – ۸۹) مخونه.

۱۸- وروځو ته ورته نښه({}):

دغه نښه په پښتو او دري کې د ({) او په انګریزي او لاتیني کې په (}) بڼه راځي. په عمومي توګه هغه وخت استعمالېږي، چې دېوې کلمې په مقابل کې څو کلمې راشي، لکه:

انسان } پوه
ناپوه
کمزوری

۱۹- غشي (⇄):

دغه نښه په عام ډول د مفهوم د لوري او طرف څرګندونه یا ښودنه کوي. په لیکنو کې معمولاً د دوو مقصدونو لپاره استعمالېږي:

۱- کله چې لیکونکی په توضیحي او تشریحي لمنلیک (حاشیه) کې کومه توضېح یا تشرېح لیکي او په هماغه مخ کې یې لیکنه ځای نه شي، لازماً باید تر هغه وروسته مخ ته نقل شي نو د راغلې توضېح په اخرنۍ برخه کې د (⟵) غشي په راوړلو سره لوستونکي ته ښودنه کوي، چې نوره توضېح په راتلونکي مخ کې ولولي. په راتلونکي مخ کې تر توضېح لیکلو دمخه بیا هم (⟵) غشي نښه ایښودل کېږي چې لوستونکي ته وښيي دا توضیح له مخکني مخ څخه دلته راغلې ده.

۲- د یوې ترکیبي کلمې د تجزیې او یا د څو جزونو د ترکیب ښودنې لپاره راځي، لکه: دوست + ي ← دوستي یا پوهن + تون ← پوهنتون.[1]

(۱) سید محي الدین هاشمي، دلیکوالۍ فن، ۱۳۸۳ ل کال،(۴۳- ۴۵) مخونه.

وروستۍ يادونه

د يوې ژبې ليکنی سمون د يوې ورځې کار نه دی، دا يوه اوږده مرحله او پروسه غواړي او د زمانې له تجربې څخه تېرېږي. پښتو ليکدود هم تراوسه پورې د زمانې د ازمون څو پړاوونه تېر کړي. له نېکه مرغه په هر پړاو کې په پښتو ليکدود کې سمون راغلی، خو لا هم د يو داسې بشپړ پښتو ليکدود لپاره چې د پښتو ژبې ټولې ليکنۍ اړتياوې لرې کړي، لاره پاتې ده.

ما د (پښتو ليکني سمون) د ليکلو کار ځکه پيل کړ چې زه د خپل شلکلن فرهنګي کار په بهير کې له يو لړ داسې ليکنيو ستونزو او توپيرونو سره مخامخ وم، چې بايد حل لاره مو ورته پيدا کړې وای. هغه څوک چې د چاپي رسنيو چارې، په تېره بيا ايډېټ (سمون) پرمخ بيايي، هغه ته پته لګي چې ليکدوديزه ګډوډي د چاپي رسنيو کار ته څومره زيان رسوي او چارې څومره سختوي.

زما په څېر به نور په لسګونو پښتانه ليکوال له ورته ستونزو سره مخامخ شوي وي. د دې لپاره چې د دې ستونزو د حل لپاره مو د کار يوه لړۍ پيل کړې وي او په دې بهير کې مو خپله ونډه اخيستې وي، د دې اثر پر ليکلو مې پيل وکړ. دا اثر داسې نه دی چې د پښتو ليکدود او يا هم ليکنۍ برخې ټولې ستونزې دې اوارې کړای شي، بلکې که د سلګونو ستونزو له جملې څخه د څو ستونزو د حل لپاره مرستندوی شي بيا به هم زما لپاره يو ښه زېری وي.

زه هيله لرم د پښتو ليکني سمون يو غورځنګ پيل شـي او ټـول ليکوال په دې غورځنګ کې برخه واخلي، هر هغه ليکـوال چـې له کومې ليکنۍ ستونزې، تېروتنې او يا هم توپير سره مخامخېـږي، هغه دې د ليکنو او رسنيو لـه لارې نـورو ژبپوهـانو سـره مطـرح کړي. دا کار به د دې سبب شي، چې زموږ ټولې ليکنۍ سـتونزې د وخت په تېرېدو سره يوه پـه بلـې پسـې حـل او داسـې وخـت راشي، چې زموږ نورو نسلونو او يا هم هغه چاته چې پښتو ژبه زده کوي، په ليکنۍ برخـه کـې ټـولې سـتونزې اوارې شـي. ليـک او ليکنی سمون د يو تن او يـوه ژبپـوه کـار نـه دی، بلکـې دا يـوه اوږده پروسه ده او ډېر کار غواړي، خو زموږ ليکنــی سـمون بايـد دومره سست هم پرمخ لاړ نه شي، چې زړې ستونزې مو لا غوڅې کړې نه وي نورې نوې پرې را دبره شـي. يـو ځـل بيـا لـه ټولـو پوهانو او ليکوالو څخه هيله کوم چې په پښتو ليکني سـمون کـې پوره پوره ونډه واخلي؛ زموږ ليکنی سمون زموږ ژبنی سمون دی او زموږ ژبنی سمون بيا زموږ له ټولنيز سمون سره مسـتقيمه اړيکـه لري.

په هېواد کې دهر ډول مثبت سمون په هيله
پوهنمل محمد اسمعيل يون

اخځونه

۱- اڅکزی، اودل سمد، پښتو ژبه او لیک دود ، کوټه ۱۹۵٦ م کال.

۲ - پنزل، هربرت ، د پښتو ګرامر، د محمد رحیم الهام ژباړه، ۱۳۴۰ل کال، دولتي مطبعه.

۳- خټک، خوشال خان، دستار نامه، پښتو ټولنه، کابل ۱۳۴۵ کال چاپ.

۴- خوږشکی، محمد صابر، پښتو غږ پوهنه او ویپوهنه، ۱۳۸۰ل کال.

۵- رښتین، صدیق الله، پښتو ګرامر (ژب ښودنه)، خاور خپرندویه ټولنه.

٦ - روهي، محمد صدیق، د څېړنې لارښود، د افغانستان د سیمه ییزو مطالعاتو مرکز، ۱۳۸۵ ل کال.

۷ - زیار، مجارو احمد، پښتو سیندګی- نویزونه، د ساپي پښتو څېړنو او پراختیا مرکز، پېښور، ۱۳۷۸ ل کال.

۸- زیار ، مجارو احمد، پښتو لیکلار ، ننګرهار پوهنتون، ۱۳٦۰ ل کال.

۹- زیار ، مجارو احمد، پښتو پښویه، دانش خپرندویه ټولنه، ۱۳۸۲ ل کال.

۱۰- زیار، مجاوراحمد، لیکلارښود، دانش خپرندویه ټولنه، ۱۳۸٦ل کال.

۱۱- شاکر، پوهندوی نوراحمد، ژبنۍ څېړنې، ۱۳۵۰ل کل.

۱۲- صلاحي، محمد نبـي، د کوشـاني دورې د ژبيـو څېړنـه، د افغانستان د علومو اکاډمي، کابل، ۱۳۸٦ل کال.

۱۳- لودين، دولت محمد، لغت پوهنه، پښتو ټولنه، کابـل ۱۳۵۵ ل کال.

۱۴- هاشمي، سيد محي الدين، دليکوالۍ فن، ۱۳۸۳ ل کال.

۱۵- هلالي، څېړنـوال عبـدالحکيم، د پښـتو ژبـې د فـونيميکې الفبې لارښود، پښتو ټولنه، ۱۳۵۵ل کال.

۱٦- وزيری، بخت مير، غږ پوهنه او وييپوهنه، کابل پوهنتـون د ژبو او ادبياتو پوهنځي د نا پښتو څانګو لپاره، ۱۳۸۴ ل کال.

۱۷ - وکيلي، محمدسرور، پښتو ګرښود، د ساپي د پښتو څېړنو او پراختيا مرکز، پېښور، ۱۳۸۷ ل کال.

Pashto
Text Correction

Written
By:
M. Ismael Yoon

ISBN 978-9936-500-29-7
9 789936 500297 >

د خپرونو لړ: (۳۰)